

Geheime politie en politieke politie in België van 1830 tot 1914

Luc Keunings*

Inleiding

Om tot de kern van het onderwerp door te dringen dienen de draagwijdte en de grenzen van deze uiteenzetting nader omschreven. Een dergelijke precisering is noodzakelijk want 'geheime politie' en 'politieke politie' zijn vage en verwarrende termen, die ongetwijfeld herinneren aan de heimelijke gedragingen van de spionnen van Fouché bijvoorbeeld, waarbij elke politionele activiteit synoniem was van provocatie of geheime burelen.

Overigens, sedert de 19e eeuw worden delicate eufemismen gebruikt om de organen belast met de politieke politie aan te duiden: de Fransen hebben het over 'Renseignements Généraux' (Algemene Inlichtingen), de Engelsen gebruiken schroomvallig de term 'Special Branch' (Bijzondere afdeling). Tevens dient men zich af te vragen: wat dient verstaan onder politieke politie en bestaat er een gelijkaardige activiteit in het België van de 19e eeuw?

Het antwoord op deze laatste vraag is in elk geval bevestigend indien men zich houdt aan de definitie gegeven door een geschiedschrijver van de Franse Politie, M. Leclere, die, verwijzend naar 'leiden is voorzien', de term 'police de prévision' verkiest om die activiteit aan te duiden die bestaat uit het inlichten van de verantwoordelijke overheden over zowel de evoluties in de gedachten als over de feiten die het openbaar leven kunnen interesseren.¹

De studie van de uitoefening van de politieke politie in België wordt aldus herleid tot het onderzoeken van het systeem van toezicht en informatie toegepast door de diensten belast met de handhaving van de orde in ons land, en tot het nagaan of deze organisatie niet op bepaalde ogenblikken afgeweken is van zijn oorspronkelijke grenzen van inlichtingen om een drukkings- of een beleidsmiddel te worden.

Dit onderwerp, als onderdeel van onze samenleving, lijkt mij zichzelf te rechtvaardigen in de mate dat informatie steeds een teken is van macht. De geschiedenis van de politie in Frankrijk, Duitsland en Engeland werd reeds door ernstige en scherpzinnige deskundigen bestudeerd.²

Het is te betreuren dat in ons land dergelijk onderzoek weinig bijval kent.³

* Aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek.

1. LE CLERE, M., *La police*, Paris, P.U.F., 2e éd., 1977, p. 30.

2. Cf. FIJNAUT, C., 'De tegenwoordige ontwikkeling van het historisch onderzoek aangaande het politie-apparaat in het Westen', in *Redenen van wetenschap. Opstellen over de politie veertig jaar na het politiebepsluit, 1945*, Arnhem, 1985, p. 57-89.

3. Idem, p. 63-66.

Dit is ongetwijfeld te wijten aan meerdere factoren.

Niet de minst belangrijke is het weinig wetenschappelijk karakter dat gedurende lange tijd aan dergelijke studie toegekend werd. Een andere factor, maar in mindere mate, is de moeilijkheid voor de historicus om zich te documenteren over een activiteit die, per definitie, weinig sporen laat voor anderen.

Nochtans, zelfs als België niet over dergelijk rijke archieven beschikt als deze van de politieprefectuur te Parijs, bestaan er te Gent, Luik en Brussel, delen van archieven die zouden toelaten, mits samenvoeging, in enige mate de 'clandestiene' activiteiten van ons politieapparaat weer samen te stellen.⁴

Ik wil er evenwel op wijzen dat deze uiteenzetting slechts een eerste benadering is. Daar het onderwerp uitermate ingewikkeld is beperk ik mij tot het aanbieden van een weids panorama van de activiteiten van het politieke toezicht in België tijdens de laatste eeuw.

Alvorens deze evolutie te beschrijven zal ik eerst het structurele kader van de Belgische politie weergeven zoals opgevat na de onafhankelijkheid.⁵

Het structurele kader

Na de revolutie voorziet België zich van de meest liberale grondwet in Europa, die de grote fundamentele vrijheden toekent: de vrijheid van woord, vergadering, pers en vereniging.

Ook wat de politie betreft willen onze regeerders een breuk met het Hollandse regime, dat veelvuldig spionagetechnieken toepast. Vanaf 1830 willen de Belgen vastberaden elke vorm van arbitraire politie afschaffen door de hoge politiefunctionarissen en de directeurs van politie benoemd door Willem I⁶ te verwijderen, en vervolgens een politiesysteem aan te nemen dat gebaseerd is op twee grote principes:

- de controle van de wetgevende macht op de openbare macht;
- de terugkeer naar een zeer sterke decentralisatie.

In dit systeem krijgen de lokale machten de rol van de leeuw toebedeeld: de politie en de verantwoordelijkheid voor de orde in het algemeen vormen een prioriteit in hun voorrechten, meer bepaald in de bevoegdheid van de burgemeester.

Toch lieten 'de mannen van 1830' een afwijking toe door een politieorganisme te laten bestaan dat rechtstreeks aan de uitvoerende macht gehecht werd en

4. Gebruikte afkortingen:

A.G.R.: Archives générales du royaume à Bruxelles;

AMAE: Archives du Ministère des Affaires Etrangères;

AMRA: Archives du musée royal de l'armée;

Ann. Parl.: Annales parlementaires;

A.V.B.: Archives de la ville de Bruxelles;

A.R.: Archives royales;

D.G.: Dossier général;

Doc. Parl.: Documents parlementaires;

D.P.: Dossier particulier.

5. Dit onderzoek werd gedaan in het kader van mijn doctoraal proefschrift in geschiedenis, dat ik beëindig onder de leiding van prof. STENGERS van de U.L.B. en dat handelt over ordehandhaving te Brussel tussen 1830 en 1914.

6. Arrêts du gouvernement provisoire des 11 et 22 octobre 1830. *Pas.*, 3e série, Bruxelles, 1833, p. 23 et 45.

praktisch onttrokken aan de controle van de Kamers, namelijk de administratie van de Staatsveiligheid.

Het Hoofd van deze dienst vindt zijn bevoegdheden in een Koninklijk Besluit van 9 januari 1832, dat hem belast met de 'controle van de uitvoering van wetten en reglementen van algemene politie', en hem, met dit doel, de voorrechten toekent van 'vordering van het leger en van rechtstreeks contact met alle ambtenaren en de Rijkswacht'.⁷

Met andere woorden, een ambtenaar, gehecht aan de minister van Justitie, maar die in de praktijk een zeer grote zelfstandigheid heeft, en die zich niet voor het Parlement dient te verantwoorden, wordt belast met:

- het toezicht over verdachte verenigingen;
- de voorlichting van de regering;
- de controle over de vreemdelingenpolitie d.m.v. circulaires.

Men kan zich onmiddellijk de mogelijke relationele problemen voorstellen tussen deze controle-instelling, met even uitgebreide als slecht gedefinieerde bevoegdheden (de notie algemene politie zal door geen enkele tekst verklaard worden), en de lokale besturen, in wezen gehecht aan de politiebevoegdheden die hen toegekend zijn door de Gemeentewet van 1836. De evolutie van de Belgische politieke politie zal dus in grote mate afhankelijk zijn van de aard van de relaties tussen deze verschillende politieorganen.

Deze evolutie kan grosso modo onderverdeeld worden in vier grote fasen.

1. 1830-1840: familiair bestempeld als de '*pioniersfase*' die overeenstemt met de periode waarin België in oorlog is met zijn Hollandse buur;

2. 1840-1870: de tijd van '*organisatie en specialisatie*', tijdperk waarin de voornaamste raderen van het netwerk van de politieke politie opgebouwd worden;

3. 1870-1890: tijd gekenmerkt door sociale moeilijkheden en de dreiging van de 'Internationale': de tijd van de '*samenwerking en de versterking*';

4. 1890-1914: fase waarin eindelijk de *internationale samenwerking* tussen de polities intensiever wordt in het kader van de strijd tegen de anarchie.

I. 1830-1840: de pionierstijd

De eerste tien jaren van onze onafhankelijkheid worden gedomineerd door het Hollandse gevaar. België is in staat van oorlog en voor de leidende instanties komt het er eerst en vooral op aan om alle invloed van Oranje op de aristocratische en industriële milieus in te dijken.

Meer algemeen gesteld komt het erop aan waakzaam te blijven voor al wat een jong land, waarvan de internationale positie nog zeer kwetsbaar is, in diskrediet zou kunnen brengen.⁸

Peilen naar de geestesgesteldheid is dus een essentieel probleem. Vrij vlug overigens, worden in het Parlement de debatten geopend over de Staatsveiligheid.⁹

7. PICARD, E. en D'HOFFSCHMIDT, N., *Pand. B.*, t. VI, Bruxelles, 1881, kol. 433-436.

8. *Le Belge*, 28 mars 1832.

9. *Mon. B.*, 22 janvier 1835.

Twee stellingen staan tegenover elkaar: enerzijds pleiten de vertegenwoordigers van de regering onvoorwaardelijk voor het behoud van de politieke politie; anderzijds weerklanken felle kritieken van een kern van oppositieleden, voornamelijk van republikeinse strekking, die zich inspannen om de doelloosheid en de ondoeltreffendheid van de veiligheid aan te tonen door haar te beschuldigen van teveel aandacht voor afgevaardigden die verdacht zijn van republikanisme.

a. Uitermate zwakke middelen van de Staatsveiligheid

Niettegenstaande deze debatten wordt over de kredieten bestemd voor de Staatsveiligheid regelmatig gestemd. Deze kredieten zijn echter niet groot: in april 1834, na de plunderingen te Brussel, zegde Leopold I aan zijn vrouw dat hij geen rust zou kennen vooraleer hij over een goede politie zou beschikken, hoe klein deze ook weze.¹⁰ De kredieten voor de Staatsveiligheid schommelen in die periode tussen dertig- en vijfenveertigduizend frank, som die niet alleen bestemd is voor de Staatsveiligheid, maar ook voor de buitengewone opdrachten van de Rijkswacht en de plaatselijke polities.

Wanneer Emmanuel François, Luxemburgs advocaat die de Veiligheid bestuurt van 1831 tot 1839, zijn functie opneemt betreurt hij dadelijk het gebrek aan geheime archieven, de afwezigheid van dossiers over te observeren personen en de ontoereikendheid van het administratief kader belast om hem bij te staan.¹¹

In de jaren 1830 is de dienst samengesteld uit twee klerken, twee verzenders en een griffier, terwijl François moet wachten tot 1835 om zich te laten bijstaan door een afdelingschef.¹²

Met zijn medeweten blijven verschillende zaken hangende daar niet alle rapporten kunnen geanalyseerd worden.

Onvoldoende bijgestaan op administratief vlak is het hoofd van de Staatsveiligheid bovendien te weinig ondersteund om toezichts- en schaduwacties uit te voeren. Wanneer vanaf 1832 de Rijkswacht de opdracht krijgt een maandelijks rapport over de openbare geestesgesteldheid op te stellen betreurt François de soldateske gewoontes van dat korps¹³ die het beletten deze taak met de vereiste intelligentie en nauwgezetheid uit te voeren. Bovendien beklaagt de administrateur zich voortdurend over het feit geen agenten in het buitenland te hebben terwijl het land overspoeld wordt door spionnen betaald door de Hollandse regering.

De Belgische Staatsveiligheid dient zich tevreden te stellen met onbekwame en vooral loense hulpkrachten. Vanaf 1831 is François verplicht om zes geheimagenten van zijn voorganger de laan uit te sturen wegens 'gebrek aan erva-

10. D'URSEL, H., *La cour de Belgique et la cour de France de 1832 à 1850. Lettres intimes de Louise Marie d'Orléans, première Reine des Belges, au roi Louis-Philippe et à la Reine Marie-Amélie*, Paris, 1933, p. 35.

11. KEUNINGS, L., 'Les relations entre l'administration de la Sûreté publique et la police de Bruxelles (1830-1839). Contribution à l'histoire du maintien de l'ordre en Belgique', in *Actes du Colloque des Cercles archéologiques de Nivelles*, t. III, Nivelles, 1987, p. 47.

12. Idem.

13. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 480.

ring'¹⁴, maar de nieuw aangeworvenen blijken amper beter te zijn. Het geval Jamotte¹⁵ blijkt niet alleenstaand te zijn: als spion van de Staatsveiligheid wordt hij in 1831 aangehouden voor het ophangen van een oproerige republikeinse affiche; terug vrijgelaten zet hij zijn carrière als geheim agent verder maar hij valt vier jaar later in herhaling en wordt door François verbannen.

Jamotte zinkt weg in de krankzinnigheid: in 1837 probeert hij zelfs zijn pistool leeg te schieten op Leopold I tijdens een paardenwedstrijd te Brussel. Buiten haar informateurs gebruikt de Staatsveiligheid ook de diensten van de 'Veiligheidscompagnie', een wacht bestaande uit vijftig vrij brutale dokwerkers.¹⁶ François houdt nochtans aan deze wacht, die de rol vervult van persoonlijke wacht. De regering wenst echter niet langer voor deze wacht in te staan en in 1834 zal ze aan de voogdij van de Staatsveiligheid onttrokken worden om afhankelijk te worden van de Stad Brussel.¹⁷

De omgeving van François kennende is het dus niet onmogelijk dat zijn geheime agenten deelgenomen hebben aan, of zelfs instonden voor, de organisatie van de opstanden tegen de eerste St. Simonien-predikanten, die Brussel zeer vlug moesten verlaten.¹⁸

Vervolgens worden de geheime agenten nog beschuldigd van hulp bij de emigratie van de republikein De Potter naar Parijs, van het uitlokken van de anti-Oranje opstanden van maart 1831 te Brussel en van het belemmeren van de arbeidersmeetings van Kats en Pellenberg door gebruik te maken van illegale middelen.

Een vraag blijft evenwel bestaan: hebben deze verholen schepsels gehandeld anders impuls van hun oversten of werden ze enkel slecht gecontroleerd?

In de huidige stand van het onderzoek is het mij onmogelijk de knoop door te hakken, maar één zaak is zeker: diegene die niet zonder misprijzen 'Monsieur François' genoemd wordt, is gedurende de ganse duur van zijn mandaat voortdurend verontrust geweest door een hevige vrees voor spionnen. Volgende woorden, uitgesproken in de Kamer door de vroegere Minister van Justitie Barthelemy, tonen dit goed aan: '... tijdens de vier maanden dat ik Minister was heeft hij (François) mij zonder ophouden schrik aangejaagd, indien men hem geloofde leefden wij in die tijd voortdurend op een vulkaan.'¹⁹

b. Onstandvastigheid van de steun van de plaatselijke polities

De kwaadsprekers van de Staatsveiligheid verwijten haar minder haar ongezonde argwaan dan haar fundamentele nutteloosheid en haar diepgaande ondoeltreffendheid. Ondoeltreffendheid daar zij onbekwaam was de opstanden te voor-

14. *Ibidem*, nr. 93.

15. WOUTERS, H., 'Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging in België (1831-1853)', t.I, Louvain, 1963, *Cahiers du Centre interuniversitaire d'histoire contemporaine*, 27, p. 117, 175 en 176.

16. A.G.R., *Police des étrangers*, nr. 111 en LECONTE, L., 'La garde de Sûreté, dite garde du Régent' ou les 'scheppers', in *Carnets de la Fourragère*, 8e série, nr. 8, décembre 1949, p. 474-481.

17. *Idem*.

18. BERTRAND, L., *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1930*, t.I, Bruxelles, 1906, p. 101-118.

19. *Mon. B.*, 15 octobre 1831.

zien: de Koning zelf beklagt zich erover na de anti-Oranje opstanden van april 1834 te Brussel; hij laat een schrijven richten aan de Minister van Binnenlandse Zaken de Theux: 'Z.M. verbindt U ertoe rechtstreeks informatiemiddelen te bedenken, wat tot op heden door onze politieke politie verwaarloosd werd'.²⁰

Nutteloos eveneens daar de oranjegezinde militaire samenzweringen mislukken bij gebrek aan strijders, en omdat de Staatsveiligheid niets anders is dan een 'luxé'.

In 1837 zegt Dumortier: 'Er bestaat een gerechtelijke politie uitgeoefend door de Parketten, en daarenboven een gemeentelijke politie. Dat zijn de echte polities, de enigen die dienst bewijzen'.²¹

Maar leveren de gemeentelijke polities een onvoorwaardelijke steun aan de Staatsveiligheid? Bij gebrek aan personeel en gezien de zwakte van de Rijkswacht — minder dan 1200 man voor gans het grondgebied — dient de Staatsveiligheid steeds een beroep te doen op de gemeentelijke polities, voornamelijk deze van Brussel, om in enige mate ingelicht te worden over de geestesgesteldheid. De relaties tussen de Staatsveiligheid en de plaatselijke overheden zijn gekenmerkt door gespannenheid. De belangrijke oorzaken:

- te Gent en te Antwerpen in het bijzonder ziet François zich verplicht een informateur ter plaatse te sturen daar de polities in deze bolwerken van Oranje weinig betrouwbaar zijn op politiek vlak;

- meer algemeen zijn de plaatselijke polities weinig uitgebouwd — in 1831 telt het korps te Brussel 36 mannen — en slecht georganiseerd; niet gesubsidieerd door de Staat zijn zij verstoken van alle middelen om de geheime opdrachten, die het gemeentelijk vlak overstijgen en niet altijd door de Staatsveiligheid vergoed worden, tot een goed einde te brengen. Elke specialisatie leidt tot een tekort in de politie: het zijn de commissarissen die, wanneer hun dagelijks actief en administratief werk het toelaat, zich wijden aan het inwinnen van informatie²²;

- de dubbelzinnige manoeuvres van de geheime agenten en de slechte reputatie van de Staatsveiligheid in het algemeen doen afbreuk aan de politieke politie in de ogen van de plaatselijke overheden;

- de burgemeesters, verantwoordelijk voor hun politie, beschouwen zich als enige chef van hun politie en aanvaarden moeilijk de inmenging van die hoge ambtenaar met slecht gedefinieerde bevoegdheden, waarmee zij bovendien niet steeds de onrustbarende analyse van de toestand delen.

Voorgaande elementen zorgen ervoor dat de samenwerking tussen plaatselijke polities en de Staatsveiligheid zeer onstandvastig voorkomt. Bijvoorbeeld te Brussel, waar Jean-Nicolas Rouppe openbaar in het Parlement verklaart²³ dat de Staatsveiligheid hem nooit belemmert in zijn functie, dat hij nooit de raadgevingen van François opvolgt en aan zijn ondergeschikten elk rechtstreeks contact met de Staatsveiligheid, waarvan hij de invloed als negatief ervaart, verbiedt.²⁴

20. Geciteerd door SIMON, A., *Léopold Ier*, Bruxelles, 1963, p. 62.

21. *Mon.B.*, 13 février 1837.

22. KEUNINGS, L., 'De geschiedenis van het Brusselse politiekorps (van 1831 tot 1914)', *Drie-maandelijks tijdschrift van het gemeentekrediet van België*, nr. 145, juli 1983, p. 150.

23. *Mon. B.*, 25 décembre 1833.

24. A.V.B., *Fonds de la police*, MM9-10 et A.G.R., *Police des étrangers*, D.G. nr. 190, 212, 215.

De ontevredenheid van François ten opzichte van de plaatselijke overheden is van die aard dat hij de regering herhaalde malen verzoekt om voor het Parlement een uitbreiding van zijn bevoegdheden te bepleiten. Het Koninklijk Besluit van 1832 dat hem een stimulerende en toezichtsmacht over het politie-apparaat toekent, geeft hem in werkelijkheid geen enkel dwangmiddel. Het Hoofd van de Staatsveiligheid legt er zich op toe zijn oversten te overtuigen van de noodzaak zijn positie te versterken. Aldus laat hij geen enkele kans onbenut om de 'chronische onbekwaamheid' en de 'slechte wil' van de plaatselijke polities, inzonderheid deze van Brussel, aan de kaak te stellen. Een lang rapport, vermoedelijk van zijn hand, stelt de hoofdcommissaris van de hoofdstad voor als een 'onbekwame, koppige, onachtzame grijsaard' bijgestaan door 'luie, zatte en gewelddadige agenten'.²⁵

De oorzaak van het blijven voortbestaan van deze toestand?

Het antipatriottisme van de commissarissen, en vooral van hun burgemeester! In werkelijkheid is het tafereel voorgesteld door François verdraaid. Overigens wegen zware vermoedens op hem dat hij de democraat Kats voorgesteld zou hebben de politie van Brussel aan te vallen in zijn krant.²⁶ François is agetrokken door het Franse prefectuursysteem; zijn doelstellingen zijn de volgende: de centralisatie van de politie en de afschaffing van bepaalde grondwettelijke rechten die hem in zijn acties hinderen, zoals de persvrijheid en de vrijheid van vereniging.

Zijn inspanningen dragen echter noch de instemming van Kats, noch die van zijn superieuren.

In een land dat gehecht is aan plaatselijke vrijstellingen en dat zijn bestaan dankt aan de strijd tegen het despotisme²⁷ kunnen de ministers niet overgaan tot de installatie van een politieprefect in de hoofdstad, zelfs al zijn zij de idee op zichzelf gunstig gezind.

In oktober 1831 had de regering reeds de gelegenheid gehad zich hiervan te vergewissen wanneer een wetsontwerp 'veiligheid' neergelegd werd, dat de greep van de Staat op de hinderlijke vreemdelingen versterkte door de bevoegdheden van de administrateur van de Staatsveiligheid uit te breiden en vast te leggen.²⁸ Deze laatste zal tot het einde van de vijandelijkheden met de Nederlanden, de functies van gerechtelijke politie in het arrondissement Brussel vervullen, en heeft de machtiging om, gedurende drie dagen, elkeen te ondervragen die verdacht is van landverraad en om over te gaan tot huiszoekingen om 'de voorwerpen met betrekking tot de kennis van misdaden en misdrijven tegen de inwendige en uitwendige Veiligheid van de Staat' in beslag te nemen.

Dit gebeurde vergezeld van een onderzoeksrechter die verplicht was te voldoen aan zijn eerste verzoek, op straffe van afzetting.

Deze 'wet van verdachten' stipuleerde eveneens dat de Koning de politieagenten die in gebreke bleven kon ontslaan, maar werd na drie dagen debatteren ingetrokken als gevolg van de dreigende tegenstand van de meerderheid van de sprekers. Overigens zal de laatste hoop van François verzwinden wanneer vijf

25. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 93.

26. KEUNINGS, L., 'De geschiedenis ...', o.c., p. 158.

27. Idem, 'Les relations ...', o.c., p. 50-51.

28. Idem.

jaar later, in 1836, de Gemeentewet de bevoegdheden inzake politie aan de plaatselijke overheden toekent.

c. Een bevoorrecht doel: de beweging van de politieke volksvergadering

Het dient gezegd dat, voor de Ministers althans, er eigenlijk geen reden is om ontevreden te zijn over de politie van de hoofdstad. In werkelijkheid stelt men vast dat, bij de minste concrete neiging die de sociale en de economische orde in het gedrang zou kunnen brengen, de plaatselijke politie krachtig reageert en de overige respresie-organen volledig steunt om de beoogde doeleinden te bereiken.

Dit is het geval voor de democratische beweging van Jacques Kats, de Vlaamse arbeider-wever en één van de eerste pioniers van het Belgisch socialisme die vanaf 1833 theaterstukken opvoert, vervolgens meetings voor arbeiders organiseert en een krant sticht die volgende onderwerpen, even vervelend als revolutionair, uitdiept: algemeen stemrecht, de ellende van het proletariaat, het antiklerikalisme ... Dadelijk ziet Kats zich geplaagd tegenover een openlijk verzet: Procureurs, Burgemeesters, Provinciegouverneurs, Hoofd van de Staatsveiligheid plegen overleg om een einde te maken aan wat zij bestempelen als 'onmondige kinderachtigheid' en 'weezinwekkende vertoningen'. Hier verloopt de samenwerking vlekkeloos. In augustus 1836 beraadslaagt Rouppe, de Burgemeester van Brussel, met de Minister van Binnenlandse Zaken; op basis van art. 19 van de Grondwet besluiten zij samen om 'de middelen van de overreding, enz. te gebruiken, de fabrikanten en fabrieksleiders in te schakelen om onze morele middelen te ondersteunen, en ons waakzaam en klaar te houden om nadien, indien noodzakelijk, met andere wettelijke middelen te reageren'.²⁹

Vandaar dat de polities niet krenterig zijn om duistere methodes te gebruiken om de ontwikkeling van Kats en zijn bende te dwarsbomen. Te Brussel en nadien te Gent betaalt men eerst spionnen om hen te schaduwen; nadien oefent men druk uit op herbergiers om de bende van de 'onruststoker' niet meer in hun zaal toe te laten.³⁰ De politiecommissarissen gaan vervolgens over tot het herrie schoppen tijdens meetings, soms op eigen risico, zoals de officier Courouble die bijna in het kanaal van Brussel geworpen werd.³¹

Anderen gebruikten meer spitsvondige methodes: de commissaris Cucx van Tamise publiceert een anonieme brochure tegen de meetings en stelt zich in verbinding met de dorpspastoor om het woord te richten tot de bevolking en haar aan te zetten de vertoningen van Kats niet bij te wonen.³²

De agenten van de Staatsveiligheid lijken een hand te hebben gehad in de gewelddadige vijandigheid die bepaalde arbeiders uitten ten aanzien van deze voorstellingen.

Na verschillende veroordelingen en enkele jaren van dappere strijd dient Kats uiteindelijk op te geven.

29. WOUTERS, H., *o.c.*, p. 143.

30. Cf. KUYPERS, J., *Jacob Kats, agitator*, Gent, (1930).

31. KEUNINGS, L., 'De geschiedenis ...', *o.c.*, p. 158.

32. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 122.

II. 1840-1870: de periode van organisatie en specialisatie

Op 19 april 1839 sluit België vrede met Holland. Onze beleidsmensen besluiten de Staatsveiligheid nochtans te behouden als zijnde een politieke dienst. Zij rechtvaardigen deze beslissing met twee redenen: de nog steeds zwakke positie van ons land op internationaal vlak en vooral het steeds toenemende aantal vreemdelingen dat ons land aandoet, dit dank zij de spectaculaire vooruitgang van de spoorwegen. De grote revolutionaire bewegingen in de 19^e eeuw brengen duizenden Poolse, Duitse en vooral Franse vluchtelingen naar België. De pogingen tot staatsgreep tegen Louis-Philippe, de gebeurtenissen van februari en juni 1848 en vervolgens de staatsgreep van 2 december 1851 leiden een groot aantal arbeiders en intellectuelen, revolutionaire samenzweerders of aanhangers van een liberaal regime naar ons land. De politie dient al deze opgejaagde vreemdelingen van nabij te volgen!

a. Nieuwe encadreringsmaatregelen voor vreemdelingen

Niettegenstaande de toevloed van vreemdelingen in ons land behoudt de Staatsveiligheid haar argwanende politiek te hunnen aanzien. Meer zelfs, tijdens deze periode worden nieuwe bijzondere maatregelen voorgeschreven om de vreemdelingen aan een nog strengere controle te onderwerpen.

De persoonlijkheid van Alexis Hody, de opvolger van François, is hier doorslaggevend.

Deze beginselvaste katholiek, oud-procureur van Brussel en verantwoordelijk voor de politieke politie tussen 1839 en 1852, neemt zich voor om een uiterst volledige 'bibliografie'³³ op te stellen over elke vreemdeling die in ons land wenst te verblijven. Aldus schrijft hij tussen 1840 en 1850 een reeks bijzondere veiligheidsmaatregelen voor die gans de 19^e eeuw van toepassing zullen blijven. Zij hebben voornamelijk tot doel de Staatsveiligheid toe te laten een beter toezicht over de vreemdelingen uit te oefenen, en te evalueren of het nodig is hun uitwijzing of terugzending uit te lokken.³⁴

Hierbij de belangrijkste maatregelen:

— in een rondschriven van 13 februari 1840 legt de Staatsveiligheid de basis wat de inlichtingen over de vreemdelingen betreft: vanaf dan eist zij van de politie een dagelijks 'inlichtingenbulletin' over elke vreemdeling die zich tijdelijk of definitief in België wenst te vestigen: dit document dient de naam, voor- naam, plaats en datum van geboorte te bevatten, evenals zijn bezigheden, zijn bestaansmiddelen, zijn antecedenten, zijn gedrag, zijn moraliteit, zijn laatste verblijfplaats in het buitenland, enz.;

— vanaf 1839 vraagt de Staatsveiligheid de politie om haar dagelijks een uittreksel van de hotelregisters toe te sturen, en zij vraagt haar deze, samen met de rijkswacht, regelmatig en zorgvuldig na te zien.

Een jaar later vraagt zij de gemeentelijke autoriteiten haar in te lichten over het vertrek van een vreemdeling, evenals over de gemeente waarnaar hij zich wenst te begeven;

33. A.G.R., *Fonds gouvernement provincial du Brabant (Thion II)*, nr. 873.

34. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 1-5, 10, 34, 43, 428, 463.

— andere inlichtingen worden aan verschillende instanties gevraagd: een rondschrĳven van 5 juli 1839 nodigt de parketten uit de Staatsveiligheid in te lichten nopens de ingestelde vervolgingen of veroordelingen uitgesproken ten laste van vreemdelingen. Vanaf 1840 dienen de Procureurs-Generaal het resultaat van de zaken in beroep in correctionele zaken evenals de aard van de zaken ingeleid voor de Assisenhoven, ter kennis te brengen, voornamelijk in geval van vrijspraak van vreemdelingen.

Tevens worden in 1840 de militaire provinciecommandanten opgelegd een uittreksel uit het stamboekregister over te maken voor elke vreemdeling die het Belgisch leger verlaat;

— een rondschrĳven van 6 januari 1842 stipuleert dat de gemeentelijke administraties toezicht moeten houden over de stappen en acties van vreemdelingen, en de buitengewone omstandigheden die hen aanbelangen of waarin zij min of meer rechtstreeks in betrokken zijn te seinen, ter kennis te brengen aan de administrateur.

Tot in 1860-61 worden de vreemdelingen o.m. onderworpen aan de 'politie van de paspoorten', geregeld door een Decreet van 23 messidor — jaar III, opgeheven door een arrest van het Hof van Cassatie in 1848, wegens in onbruik geraken, dat een vreemdeling verplicht, vanaf zijn aankomst in een zeehaven of een grensgemeente, zijn paspoort af te geven in ruil voor een 'veiligheidskaart', dit op straffe van terugwijzing *motu proprio*.³⁵

Hody, grote voorstander van dit systeem dat elke vreemdeling aldus aan zijn controle onderwerpt en te zijner beschikking stelt, betreurt nochtans de onbekwaamheid van de Belgische douanebeambten. Hij bestempelt ze als 'gebrekig' om hun opdracht uit te voeren.³⁶

Tussen 1842 en 1846 stelt hij eerst de oprichting voor van een bijzondere dienst van commissarissen, afhankelijk van de Staatsveiligheid en belast met de controle van de paspoorten aan de grenzen, vervolgens de oprichting van een bijzonder politiecommissariaat te Quiévrain en te Moeskroen. Zonder succes overigens: voor de regering is de verwezenlijking ervan te duur en is het totaal overbodig.³⁷

Toch verkrijgt Hody in 1848 de oprichting van een post in Moeskroen en Quiévrain, terwijl in maart 1843 een Koninklijk Besluit de diensten van de maritieme commissarissen, belast met de paspoortcontrole te Antwerpen en te Oostende regelt.³⁸

b. De modernisering van de administratie van de Staatsveiligheid

Hoewel de Staatsveiligheid haar toelagen in 1840 met 25 % verminderd ziet — van 80.000 naar 60.000 frank, en geen enkele verhoging meer tot in 1870³⁹ — krijgt de dienst onder impuls van Hody een nieuwe adem.

35. Id. en GODDING, P., 'L'expulsion des étrangers en droit belge, aperçu historique (1830-1952), *Ann. Dr.*, 30, 1970, 4, p. 318-320.

36. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 45.

37. *Ibidem*, nr. 45 en 47.

38. PICARD, E. en D'HOFFSCHMIDT, N., o.c. t. 74, Bruxelles, 1903, col 294-295.

39. HYMANS, L., *Histoire parlementaire de la Belgique de 1831 à 1880*, t.II, Bruxelles, p. 12.

Hardnekkig en dynamisch begint de nieuwe administrateur met het op punt stellen van gemakkelijk hanteerbare dossiers en fichiers. Tussen 1843 en 1845 legt hij, gesteund door de Koning, alfabetische lijsten van verdachten en 'persoonlijke gerechtelijke dossiers' aan, waarin alle correctionele veroordelingen sedert 1830 opgenomen zijn.⁴⁰

In diezelfde periode maakt de Staatsveiligheid, naar het schijnt voor de eerste maal, gebruik van de fotografie. Toch wordt dit nog niet als een systematisch identificatiemiddel aangewend.⁴¹

Meer nog, Hody slaagt erin om persoonlijke contacten aan te knopen met andere buitenlandse polities.

De Minister van Buitenlandse zaken viserend schrijft Hody in 1841: 'Ik heb nooit bezwaren gehad om door dialoog of zuiver officieuze communicatie, zaken van buitenlandse politie te bespreken met vertegenwoordigers van buitenlandse machten te Brussel gevestigd.'⁴² Vanaf dan is het hem overigens toegelaten om rechtstreeks en officieel contact te onderhouden met de Prefect van het Noorden voor wat alle betrekkingen met de Franse politie betreft. Hody heeft nooit de medewerking verkregen van Gabriël Delessert, hoofd van de politieke politie van de politieprefectuur van Parijs in de periode 1836 tot 1848, die een reputatie had van 'rechtschapen, beleefd en integer man'.⁴³ Dank zij persoonlijk ondernomen stappen slaagt Hody er toch in, vanaf maart 1848, rechtstreeks in contact te komen met de politieprefect Carlier evenals met Maupas, diens opvolger in november 1851.⁴⁴

Naar aanleiding van de gebeurtenissen van 1848 heeft het Hoofd van de Staatsveiligheid, onder Minister van Oorlog Chazal, talrijke agenten in Parijs, aan de grenzen, in de republikeinse clubs evenals bij de leden van het Belgisch Legioen... De betaling van deze agenten wordt door het Rekenhof beschouwd als 'geheime uitgaven'...⁴⁵

Wanneer de democratische beweging, omstreeks 1846-1847, een heropleving kent met de 'campagne des banquets' te Parijs en de Chartistische beweging in Engeland, vergroot Hody het actieterrein van zijn dienst. In 1847 bestaat de Staatsveiligheid uit vijf bureaus die zich onledig houden met visa, lijsten van vreemdelingen, uitwijzingsregisters, archieven... Alle progressieve kranten worden systematisch nagelezen, met bijzondere aandacht voor de *Brüsseler Zeitung* van Karl Marx, die door een deskundige vertaald wordt. In 1852 wordt in de schoot van de administratie overgegaan tot de oprichting van een gespecialiseerd bureau voor politieke vluchtelingen.⁴⁶ Dit alles tot grote voldoening van de Franse en Oostenrijkse zendingen. Hoewel zij de Belgische politie weinig genegeen zijn, betreuren zij het ontslag van Hody in 1852. Nochtans kent de ijver van het Hoofd van de Staatsveiligheid wat betreft de terugzending van bepaalde 'ongewenste' vreemdelingen niet altijd de instemming van zijn rechtstreekse over-

40. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 156.

41. BORGERHOFF, TH., 'Les premières photographies policières', *Bulletin de la Société royale belge d'anthropologie de Bruxelles*, t.XXXV, 1920, p. 159-168.

42. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 210.

43. LECLERE, M., o.c., p. 78.

44. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 243 et 249.

45. AMRA, *Dossier Risquons Tout en Fonds Chazal*.

46. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 188.

ste, de Minister van Justitie. De liberaal de Haussy, Minister van Justitie tussen 1847 en 1850, en voorstander om de Staatsveiligheid te herleiden tot een strikt minimum, wou zich beslist van deze 'administratie' ontdoen. Hij betreurt de soms compromitterende initiatieven van Hody en op 29 augustus 1848 schrijft hij aan Rogier: '... de reële bezwaren die U signaleert zullen zich nog herhalen, want het hoort bij de oorspronkelijke kenmerken van deze administratie van de Openbare Veiligheid die, hoewel gehecht aan het Ministerie van Justitie, in zekere zin een klein ministerie vormt, zonder verantwoordelijkheid, georganiseerd door bijzondere arresten en met bevoegdheden die zij in eigen naam uitoefent, zoals hoge staatsfunctionarissen, en niet uit naam van afgevaardigde van de minister'.⁴⁷ De Haussy dringt aan bij de Minister van Binnenlandse Zaken, die een disciplinaire macht heeft over de burgemeesters, om de Staatsveiligheid opnieuw aan zijn departement te hechten, zoals in de periode 1834-1840, en dit onder de benaming 'Bureau de Police Centrale'. De Staatsveiligheid wordt daarbij voorgesteld als een administratie die 'momenteel veel geld kost dat ten dele nutteloos besteed wordt, en die in zijn huidige organisatie meer lijkt bij te dragen tot het veroorzaken van moeilijkheden aan de regering dan haar bijstand te verlenen'. Enige tijd later voegt de Haussy daar nog aan toe 'eerder als beschouwing van morele dan van administratieve aard, dat deze politionele bevoegdheden, het voortdurend contact tussen zijn administratie en de plaatselijke politie niet erg betaamt uit het oogpunt van de waardigheid van de justitie; dit stelt in ons land een ergerlijke anomalie voor die nergens elders bestaat'.⁴⁸ Het mag echter niet baten: de Staatsveiligheid blijft afhankelijk van het Ministerie van Justitie.

c. Eerste pogingen tot specialisatie van de plaatselijke politie

Buiten zijn werk in de Staatsveiligheid slaagt Hody erin de plaatselijke polities van grote steden aan te moedigen zich te specialiseren in het inwinnen van inlichtingen. Onder invloed van de industriële revolutie kennen zij een algemene ontwikkeling. In 1847 begint Brussel, vervolgens Luik (1854) en iets later ook Antwerpen (1861) met het quadrilleren van hun bevolking en richten zij de functie in van wijkagent, belast met het kennen van alle bewoners en het noteren van alle gebeurtenissen in zijn wijk. Vanaf december 1842 wordt de controle van de paspoorten verricht in de gemeentes in plaats van aan de grenzen. Dit noopt verschillende grote steden ertoe brigades op te richten gespecialiseerd in het uitoefenen van toezicht op de vreemdelingen. Zoals te Brussel bijvoorbeeld: in juni 1843 slaagt burgemeester Wyns erin het Hoofd van de Staatsveiligheid te overtuigen de lonen van acht nieuwe politie-officieren, door de stad benoemd, ten laste van zijn budget te laten nemen zonder bijkomende voorwaarden. Zij handelen onder zijn leiding en houden zich uitsluitend bezig met het toezicht op de paspoorten en de politie op de vreemdelingen. Het leven van deze nieuwe brigade zal zeer woelig zijn⁴⁹, want Wyns en Hody hebben niet dezelfde opvatting over de rol die dit nieuwe bureau dient te vervullen. Volgens de burgemeester dient dit bureau zich te beperken tot de politie van de vreemdelingen in de enge

47. A.G.R., *Papiers Rogier*, nr. 461.

48. Idem.

49. KEUNINGS, L., 'De geschiedenis...', o.c., p. 159-160 en idem, 'L'initiative...', p. 508-512.

zin — controle van hotels en herbergen, opstellen van lijsten en ondervraging van personen zonder papieren — maar het Hoofd van de Staatsveiligheid eigent zich, gezien zijn bijdrage, het recht toe deze politie-officieren te gebruiken om toezicht te houden op subversieve middens. Vanaf de oprichting van deze brigade wijdt hij zich aan de verwezenlijking van zijn doel, wat hem niet moeilijk is daar de controleurs zich op het Ministerie van Justitie — bureau van de paspoorten — moeten aanmelden om hun lijsten neer te leggen. Hody gaat zijn bevoegdheden te buiten door deze politie-officieren de solvabiliteit en de moraliteit van bepaalde personen die hij verdacht acht, te laten onderzoeken. Bovendien is Hody voorstander van het centraliseren van de politie. Hij verwijt Wyls dat hij geen zeggenschap krijgt in de vervanging van gewelddadige controleurs en dat niet alle leden van deze brigade aangeduid worden voor controle van hotels en logementen. Wegens de weerstand die hij ondervindt van de gemeentelijke administratie gaat Hody zelfs over tot het besnoeien op zijn bijdrage, en dreigt hij druk uit te oefenen om zijn bijdrage op te heffen als de stad hem niet toelaat zijn voogdij over het personeel uit te oefenen. Tevergeefs echter, want in december 1848, nadat Hody openlijk in conflict gekomen is met Charles de Brouckère (opvolger van Wyls), beslist de Minister van Justitie de Haussy het bureau voor paspoorten af te schaffen en de bevoegdheden ervan over te hevelen naar de stad Brussel, met toevoeging van een jaarlijkse toelage van 10.000 fr. Dit maakt het Hody onmogelijk om rechtstreeks in contact te komen met de Brusselse brigade evenals met de politie van de hoofdstad. In de maanden na de revolutie van februari 1848 te Parijs hebben verschillende politie-overheden nochtans blijk gegeven van een voortdurende samenwerking. De Staatsveiligheid en de politie wisselen lijsten van verdachten en informatie over hun daden en handelingen uit. Hun belangrijkste doel is de Democratische Vereniging, republikeinse en socialistische propagandagroep, die na 24 februari de kern wordt van de Belgische Democratische beweging.⁵⁰

De Belgische Minister in Parijs en de Minister van Oorlog werken ook mee: de eerste stuurt zijn agenten naar de republikeinse clubs in de Franse hoofdstad, laatstgenoemde laat zijn informateur Lebègue het oproer van Verviers bespieden.⁵¹ De resultaten van deze eensgezindheid zijn gekend: begin maart verliest de Democratische Beweging zijn vice-voorzitter Karl Marx. Het verband tussen zijn aanhouding door een Brussels politieagent en zijn uitwijzing door de Staatsveiligheid blijft duister.⁵²

De schermutselingen te Risquons-Tout en Quiévrain enkele dagen later leiden tot verwarring bij het Belgisch republikeins Legioen; hun plannen bleken gekend door de politieke politie. In augustus 1848 wordt dan de Democratische Vereniging definitief opgedoekt door de gerechtelijke repressie, georkestreerd door Procureur-Generaal de Bavay, die de leiders streng veroordeelt.⁵³

50. Cf. SARTORIUS, F., 'L'association démocratique (1847-1848)', *Socialisme* 135 en 136, 1976, p. 250-268 en 355-372.

51. AMRA, *Dossier Chazal en Risquons Tout*.

52. ANDREAS, B., *Die Karl Marx Verhaftung und Ausweisung, Brüssel, Februar-März 1848*, Trier, 1978.

53. PASSEMIERS, R., *Charles Victor de Bavay (1801-1875): 'L'homme de tous les pouvoirs et de tous les ministères'*, licentiaatsverhandeling, R.U.G. 1973-1974, p. 68-75.

In de volgende maanden proberen de republikeinen nog banketten te organiseren, maar acties van het parket en van uitdagende agenten maken daar snel een einde aan. Het banket van Prado te St.-Jans-Molenbeek in maart 1849, het laatste, wordt verstoord door een 'onbeheerste' bende geleid door de kleermaker van de Brusselse politie.⁵⁴ Wanneer daarbij de Staatsveiligheid van provocatie beschuldigd wordt, wordt deze aantijging door de Bavay niet weerhouden; integendeel, hij vervolgt de organisatoren van het banket wegens samenzwering tegen de Veiligheid van de Staat.

De socialist Louis Bertrand vat de toestand van de Belgische arbeidersbeweging in 1850 als volgt samen: 'De verenigingen bestaan niet meer; politieke vergaderingen, zelfs privé, zijn vanaf heden moeilijk te organiseren. Men heeft schrik van de burenen; men verwacht niets meer ... Overal denkt men verklikkers te zien. De rol van de geheimagenten was te zichtbaar geweest tijdens de gebeurtenissen van 1848-1849. Men is erg wantrouwig'.⁵⁵

De openlijke samenwerking tussen de centrale overheid en de plaatselijke politie heeft nochtans ook zijn grenzen wanneer na de staatsgreep van 2 december 1851 een aantal tegenstanders van het nieuwe regime gedwongen worden Frankrijk te verlaten. Gesteund door het liberale Kabinet poogt het Hoofd van de Staatsveiligheid onmiddellijk te vermijden dat deze vluchtelingen zich op ons grondgebied overleveren aan 'demagogische praktijken'.

Tijdens de eerste jaren van de verbanning, die duurt tot 1859, worden verschillende honderden onder hen naar de grens teruggedreven, terwijl de anderen slechts kunnen genieten van een voorlopige en herroepbare verblijfsvergunning afgeleverd door de Staatsveiligheid. Algemeen wordt de vluchtelingen die aanvaard worden in België, uitdrukkelijk medegedeeld geen actieve politiek te bedrijven, en zich elke week in de burelen van de Staatsveiligheid aan te melden om hun verblijfsvergunning te vernieuwen.⁵⁶

De gevaarlijksten worden geïsoleerd, zoals Victor Considérant, te Laroche of in andere kleine provinciestedjes. Dit strenge toezicht wordt nochtans op een onwettelijke manier uitgeoefend. Te Brussel, geliefkoosd oord van de ballingen, ontpopt de liberale burgemeester de Brouckère zich als een fervent verdediger van het asielrecht, en komt hij meerdere malen tussen bij de Minister van Justitie ten gunste van bepaalde vluchtelingen. Dergelijke houding mondt alras uit in een spectaculair conflict: in januari 1852 neemt het Hoofd van de Staatsveiligheid ontslag nadat de burgemeester zich verzet had tegen de aanhouding van twee vluchtelingen door de Rijkswacht.⁵⁷

Eigenaardig genoeg brengt dit conflict een toenadering met zich: de regering is bezorgd om een vlekkeloze samenwerking tussen beide polities te bewerkstelligen en vervangt de gecompromitteerde Hody door een meer gematigd man, namelijk de Procureur des Konings Verheyen. Deze maakt van de gelegenheid gebruik om onderhandelingen aan te vatten met de Brouckère, met succes overigens.

54. WOUTERS, H., *o.c.*, II, Leuven, 1963, p. 782-833.

55. BERTRAND, L., *o.c.*, t. II, Bruxelles, 1907, p. 55.

56. Idem, p. 20-54 et WAUWERMANS, P., *Les proscrits du Coup d'Etat en Belgique*, Bruxelles, 1892.

57. DU BOIS, A., *Les bourgmestres de Bruxelles depuis 1830*, Bruxelles, 1897, p. 43-45.

In februari 1852 bekomt de Minister van Justitie Tesch dat een controleur van paspoorten regelmatig naar de Staatsveiligheid gestuurd wordt, iets wat sinds 1848 geweigerd was. Tijdens buitengewone gebeurtenissen⁵⁸ wordt de ganse brigade te zijner beschikking gesteld. Momenteel is het mij onmogelijk te zeggen of dit akkoord in de praktijk werd omgezet; het is in elk geval merkwaardig dat ik tot op heden geen enkel document gevonden heb, uitgaande van de Brusselse politie, betreffende de activiteiten van ballingen van de Staatsgreep te Brussel.

In andere steden daarentegen vinden de Staatsveiligheid en de politieke politie van Napoleon III, die over talrijke geheime agenten beschikt in België, helppers en trouwe bondgenoten. In Luik bijvoorbeeld staat de burgemeester Piercot zeer vijandig tegenover de ballingen; hij staat toe dat het keizerlijk regime, mits vergoeding, zijn politie-officier Coulon als informateur gebruikt.⁵⁹

Over het algemeen zijn Napoleon III en zijn ministers niet ontevreden over de activiteiten van de Belgische politie ten aanzien van de tegenstanders van het regime, zelfs wanneer blijkt dat in 1858 de aanval van Orsini in België voorbereid is. De keizer heeft vooral kritiek op de justitie in ons land, die de grofheid van een bepaalde pers de kop niet durft in te drukken.

De Staatsveiligheid onderhoudt in die tijd zeer hoffelijke relaties met de Franse politie⁶⁰, maar toch probeert zij zich telkens te verzetten tegen uitdagende praktijken die in ons land worden aangemoedigd.

De Belgische staat verliest van zijn kracht ten aanzien van zijn machtige buur wegens symbolische terugzendingen, door het stemmen van bepaalde wetten die aanvallen tegen soevereine vreemdelingen onderdrukken, door het progressief verzwakken van de greep van de autoriteiten op de vluchtelingen. Hierbij dient de rol van hun 'beschermers', en meer bepaald van burgemeester Charles de Brouckère, onderstreept.⁶¹ Saint Ferreol brengt hem hulde, niet alleen omwille van zijn morele steun, maar ook om zijn bijdrage in het verhogen van hun actievrijheid.⁶² Langzamerhand mogen de bannelingen krantenartikels schrijven en introduceren zij een nieuw propagandamiddel in de hoofdstad: de conferentie.⁶³ Die 'colloquia' schijnen nauwelijks de aandacht van de plaatselijke politie te hebben weerhouden. Mogelijks omdat de Brouckère dezelfde gedragslijn volgt als nadien zijn opvolger Jules Anspach, die, wanneer de Staatsveiligheid een nominatieve lijst vraagt van alle Spanjaarden behorende tot de Carlistische oppositie, in zijn antwoord in 1869 bevestigt dat 'de gemeentelijke administratie over geen enkel element beschikt om aan de gestelde vraag te kunnen voldoen...

Onze agenten hebben nooit onderzocht welke opinie de vreemdelingen die in Brussel verblijven, aankleven ten opzichte van hun land'.⁶⁴

58. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 46.

59. BARTIER, J., 'La police politique de Napoléon III et la Belgique', in idem, *Odilon Delinal, un journaliste franc-tireur au temps de la première Internationale*, Bruxelles, 1983, p. 189.

60. Idem, p. 188.

61. SAINT FERREOL, A., *Les proscrits français en Belgique ou la Belgique contemporaine vue à travers l'exil*, Paris, 1871, t. I, p. 78; t. II, p. 35-37 en 47.

62. Idem.

63. BERTRAND, L., o.c., t. II, p. 40-41.

64. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 244.

Deze onthouding vanwege de plaatselijke politie kan misschien ook verklaard worden door de geringe invloed van de bannelingen op de Belgische werknemers in 1851; het grootste deel van deze bevolking heeft zelden omgang gehad met de Belgische democratisch-socialisten en hebben nauwelijks deze contacten gezocht. Maar het is de aanstekelijkheid van hun vooruitstrevende principes die door de Staatsveiligheid en de politie diende geducht te worden. Deze laatste echter houdt zich niet op met geheime activiteiten tijdens de jaren 1850-1860. Vanaf dan maakt zij zich ongerust over de nieuwe vormen die de werknemersorganisatie stilaan openbaart. Aldus maakt zij gedetailleerde rapporten op over de eerste verenigingen van wederzijdse hulp evenals over de nationalistische verenigingen.⁶⁵

III. 1870-1890: de periode van samenwerking en versterking

De periode 1865-1870 is een belangrijke stap in de geschiedenis van de geheime politie in België. De werkende klasse herleeft in 1867 bij de afschaffing van het misdrijf samenspanning. Het is het begin van de Internationale, en talrijke verenigingen van arbeiders en ambachtsmannen worden opgericht. In de Borinage ontstaan bloedige stakingen. Dit alles verontrust de autoriteiten en de burgerij. Zij raken nog meer bezorgd wanneer onverwachts de Commune (1871) zich voordoet, met een golf van vluchtelingen als gevolg, en wanneer de arbeidersbeweging een vastere vorm begint aan te nemen om zich in 1885 definitief te organiseren rond de Belgische Arbeiderspartij. Men mag stellen dat het werkelijk in dit kader is dat het geheime toezicht in ons land een zekere uitbreiding genomen heeft.

a. De activiteiten van de Staatsveiligheid en het parket

In augustus 1870 stemt het Parlement, wegens de Frans-Duitse oorlog, een buitengewoon krediet voor 'politiemaatregelen' — het enige supplementaire krediet tijdens de ganse 19^e eeuw — voornamelijk met als doel het grenstoezicht te verbeteren.⁶⁶ Na de val van de Commune maakt de Staatsveiligheid van dit krediet gebruik om een zo streng mogelijke controle uit te voeren op de opstandelingen, voor het grootste deel arbeiders, die onmiddellijk als bloeddorstigen en misdadigers van gemeen recht bestempeld worden. Zoals bij de bannelingen van de staatsgreep van 2 december wordt eerst de strengheid van de autoriteiten aangeklaagd, maar wordt dat later afgezwakt. Zoals in 1851 zijn de maatregelen getroffen door de Staatsveiligheid weinig in overeenstemming te brengen met de liberale geest van onze Grondwet. Zij onderwerpt de toegelaten vluchtelingen opnieuw aan een systeem van voorlopige verblijfsvergunningen en verbiedt hen formeel hun politieke ideeën te uiten in het openbaar of zelfs aan arbeidersvergaderingen deel te nemen op straffe van uitwijzing.⁶⁷ Door de permanente contacten die de politie voortaan heeft met de politieprefectuur te Parijs kan zij vol-

65. WOUTERS, H., *o.c.*, (1853-1865), Louvain, 1966.

66. *Doc. Parl.*, Chambre, 1970, p. 13.

67. A.G.R., *Police des étrangers*; D.G., nr. 52, p. 82-86.

ledige lijsten opmaken betreffende de activiteiten en antecedenten van deze vluchtelingen.

Dit laat hen toe diegenen uit te kiezen die het voorwerp zullen uitmaken van een bijzondere aandacht, in onderhavig geval de ter dood veroordeelden en de leidende figuren in de opstandige beweging.⁶⁸ Lissagaray, historicus van de Commune, vestigt de aandacht op dit tot het uiterste doorgedreven toezicht op de vluchtelingen in België.⁶⁹ Niettegenstaande de Communards verenigingen oprichten die geheim en besloten zijn en onderworpen aan een strenge inwendige discipline, kunnen zij de infiltratie van agenten van de Staatsveiligheid of politie niet vermijden. Voortdurend zijn zij bevreesd voor spionnen, zelfs in dergelijke mate dat het succes van hun verenigingen er zwaar onder lijdt. De Staatsveiligheid en de politie betalen in deze periode nieuwe verklikkers van bedenkelijk allooi. Deze politiek van achterdocht ten aanzien van de socialist en Belgische of buitenlandse anarchisten zal de administratie van de Staatsveiligheid zeker niet opgeven. Tussen 1879 en 1881 schrikken aanslagen gericht tegen de vorsten Europa op. Eén enkele aanslag, deze tegen Tsaar Alexander II, slaagt. Onze regeerders nemen hun voorzorgen: in 1881 richt de liberale minister Jules Bara een 'veiligheidsbrigade' op, belast met de bescherming van de Koning en de Koningin bij hun verplaatsingen.⁷⁰ Samengesteld uit een wachtmeester en veertien rijkswachters in burger zal de 'voorzorg' van het huidige detachement Koninklijke Paleizen zijn activiteiten alras richten naar het toezicht op de socialist.

Het is overigens in deze periode dat in de grote steden rijkswachters in burger, belast met de politieke inrichting, ingeschakeld worden. Hun werkzaamheden worden dadelijk sterk bekritiseerd door de gemeentelijke autoriteiten: in 1884, na de ernstige straatgevechten tussen katholieken en liberalen, geeft de liberale Brusselse burgemeester Charles Buls zijn agenten de opdracht te verbaliseren tegen deze 'Pandores in burger' die opgeëist werden door het Hoofd van de Staatsveiligheid, nochtans eveneens een liberaal, om de individuen te arresteren die schreeuwden 'weg met de Koning, leve de Republiek!'.⁷¹ Buls moet er zich echter bij neerleggen: de Circulaires van 24 oktober en 8 november 1884 officialiseren de dienst in burger bij de rijkswacht. Na de sociale onlusten in 1886 beslist de Staatsveiligheid zelfs de mannen belast met de bescherming van onze vorsten te bewapenen met revolvers.⁷²

De parketten spelen in die tijd evenmin een te verwaarlozen rol in het domein van de politieke politie. Reeds in 1848-1849 heeft Procureur-Generaal de Bacay zich doen opmerken door zijn offensieve methodes om de democratische leiders van het complot tegen onze instellingen te vervolgen, enkel steunend op logisch opgebouwde vermoedens. Dit herhaalt zich in 1869 tegen de Belgische afdeling van de Internationale, en zijn opvolgers doen hetzelfde in de jaren 1880 (het 'complot' van de republikeinen in 1884; de zaak rond het anarchistische

68. Cf. de individuele dossiers in A.G.R. en A.V.B., samengebracht door SARTORIUS, F., en DE PAEPE, J.L., *Les communards en exil, Etat de la proscription communaliste à Bruxelles et dans les faubourgs, 1871-1880*, Bruxelles, 1971.

69. LISSAGARAY, H.P.O., *Histoire de la commune de 1871*, Paris, 1947.

70. *Histoire de la gendarmerie, t.I: Des origines à 1914*, Bruxelles, 1979, p. 306-307.

71. KEUNINGS, L., 'De geschiedenis ...', o.c., p. 177-178.

72. A.R., *Fonds Léopold II*, nr. 2085.

blad 'Ni Dieu, Ni Maître' in 1885, enz.).⁷³ Ondanks gebrek aan bewijzen om de beweerde samenzweringen aan te tonen leveren huiszoekingen en inbeslagnames meestal waardevolle gegevens op over leden en organisatie van groepen die als subversief beschouwd worden. Dit interesseert het parket in hoge mate. Vanaf dan aarzelt het niet om zich het domein van de administratieve politie toe te eigenen om inlichtingen van die aard in te winnen. In 1879 geeft de Procureur-Generaal bij het Hof van Beroep te Brussel zijn richtlijnen aan de Procureur des Konings van de hoofdstad:

'...uit bepaalde inlichtingen die mij overgemaakt werden blijkt dat leden van de Internationale in ons land onrust wensen te zaaien die onlusten kunnen met zich brengen en een zware slag kunnen toebrengen aan de veiligheid van de Staat. Dit heeft voor gevolg dat wij in staat moeten zijn deze misdadige betrachtingen neer te slaan van zodra zij zich voordoen. Vandaar dat het parket op de hoogte dient gehouden van de handelingen van verscheidene verenigingen die, onder het mom van socialistische federatie, internationale beweging van arbeiders en andere benamingen, een haard vormen van de voormelde onlusten. Om welke verenigingen gaat het? Hoe zijn ze georganiseerd? Wie zijn de leiders en de invloedrijke leden? De gerechtelijke politie moet in dit opzicht kunnen beschikken over de inlichtingen die ik U vraag mij mede te delen. Het mag niet voorvallen dat, wanneer een beweging ontstaat die onze instituties aantast, wij verrast zouden worden en op het ogenblik van de actie onze tijd zouden verliezen met het inwinnen van inlichtingen die vroeger veel gemakkelijker kunnen ingewonnen worden. Ik sta erop dat deze inlichtingen vertrouwelijk zouden ingewonnen worden en ik hoed mij voor indiscreties waar we dagelijks triestige voorbeelden van aangeboden krijgen. Ik vraag U dit onderwerp mondeling te bespreken met de gerechtelijke politie onder Uw bevel, en hen te laten weten dat zij met het nodige voorbehoud dient te handelen teneinde in haar onderzoek niet afgeleid te worden'.⁷⁴

In het opsporen van deze informatie wordt het parket echter niet volledig gesteund. In 1883 richt de Procureur des Konings zich als volgt tot de Staatsveiligheid: '... het zou uitermate nuttig zijn te kunnen beschikken over de volledig uitgewerkte inlichtingen die Uw administratie bezit over individuen die in België verblijven en gekend zijn omwille van hun aanhankelijkheid aan de anarchistische partij. Bijgevolg heb ik de eer U te vragen mij ofwel de gegevens over de individuen van deze categorie te bezorgen, ofwel ten minste de volledige inlichtingen over hun persoon, hun relaties en hun antecedenten'.⁷⁵

Antwoord van de verantwoordelijke van de Staatsveiligheid: 'Het is onmogelijk aan een dergelijk algemene vraag te voldoen tenzij de archieven van de Staatsveiligheid naar het parket overgebracht worden'.⁷⁶

De procureurs zullen daarentegen beter bijgestaan worden door de Rijks-wacht wat de provincie betreft en door de plaatselijke polities in de grote steden, vooral in Brussel.

73. A.G.R., *Parquet général*, nr. 220-225.

74. *Ibidem*, nr. 219 en A.G.R., *Papiers Bara*, nr. 30.

75. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 141.

76. *Idem*.

b. De initiatieven van de plaatselijke polities

Op lange termijn beschouwd zijn het vooral de polities in de grote steden die hun waakzaamheid ten opzichte van het 'rode gevaar' zullen verhogen. Te Luik richt commissaris Mignon in 1873 een speciale afdeling op bestaande uit zes agenten belast met het toezicht op de socialisten.⁷⁷ Maar het is eens te meer Brussel dat, onder impuls van zijn Hoofdcommissaris Lenaers, het meest zal bijdragen tot versterking van de geheime politie. De beweegredenen van Lenaers zijn gekend: 'wat mij vanaf mijn eerste dagen bij de leiding van de politie belangrijk lijkt, is de belangrijkste leiders te kennen, deze die de aanstokers zijn van alle bewegingen die zich ontwikkelen met het doel afbreuk te doen aan de bestaande sociale orde'.⁷⁸ Gedurende acht jaar, van 1872 tot 1880, wijdt Lenaers zich vastberaden aan deze taak. Vanaf 1872 centraliseert hij het opzoeken van inlichtingen door de verantwoordelijkheid ervan toe te vertrouwen aan twee bureaus⁷⁹: de 'paspoortbrigade' bestaande uit een tiental agenten en sinds 1843 gespecialiseerd in de vreemdelingenpolitie, en de 'gerechtelijke afdeling', een sterke brigade van een veertigtal zorgvuldig uitgekozen speurders.

Het doel van Lenaers is geïnformeerd te worden over alles wat gezegd of voorbereid wordt in private of openbare meetings, te Brussel of in de voorsteden. Geen enkele uitzondering wordt gemaakt; niet alleen vergaderingen van Communards, socialisten of anarchisten zullen dus bespied worden, maar ook de katholieke bijeenkomsten en meetings van de 'Malcontenten', gekant tegen de politiek van de lokale verkozenen van liberale strekking.⁸⁰

Het feit dat de socialistische propaganda toeneemt in die periode en dat soms meerdere bijeenkomsten per dag georganiseerd worden in bepaalde wijken van Brussel, maakt dat deze onderneming geen sinecure is. Het gaat er om Lenaers dus om zijn middelen te verbeteren. Aldus specialiseren de agenten van de vreemdelingenbrigade zich in het nemen van nota's tijdens meetings; zij worden daarin geholpen door wijkagenten. Wegens overlast versterkt de politie haar inlichtingennet door een beroep te doen op vaste spionnen betaald door de stad. Talrijke verslagen van deze werkelijke 'snelschrijvers' zijn uitermate gedetailleerd: de toespraken, de beslissingen, de oproepen, het aantal en de namen van de deelnemers, de reactie in de zaal ... al deze elementen blijken zelden aan hun waakzaamheid ontsnapt te zijn.

De dossiers van de leiders zijn zorgvuldig opgemaakt, terwijl een ambtenaar ermee belast is elke dag de socialistische en anarchistische pers na te lezen om de agenda van de meetings op te zoeken. Samengevat kan gezegd worden dat Lenaers een waarachtige opslagplaats van archieven samenstelde, bestaande uit verschillende duizenden dossiers en evenveel documenten met betrekking tot de organisatie en de evolutie van de arbeidsverenigingen.⁸¹ Hij beperkt zijn activiteit overigens niet tot de hoofdstad.

Een andere belangrijke vernieuwing is dat hij nauwe banden smeedt met de

77. BROSE, J., *Histoire de la police liégeoise de 1795 à nos jours*, Liège, 1971, p. 205.

78. A.V.B., *Fonds de la police*, liasse 294.

79. Cf. KEUNINGS, L., *L'initiative*, p. 515-516.

80. A.V.B., *Fonds de la police*, C. 176, 177, 178bis en 193.

81. Idem.

politie van Verviers, Gent en Luik om de uitwisseling van informatie over de Internationale te bevorderen en zelfs om zijn agenten naar de provincie te sturen.⁸²

De initiatieven van Lenaers zijn ten voordele van de centrale macht. Om de woorden van het Hoofd van de Vreemdelingenbrigade te herhalen: de Brusselse politie is een filiaal van de Staatsveiligheid en van het parket.

Tussen 1871 en 1877 heeft Anspach nochtans een meningsverschil met Berden, de verantwoordelijke van de Staatsveiligheid (eveneens een vroegere Procureur des Konings); eerstgenoemde verloochent elke macht van het Hoofd van de Staatsveiligheid, bekritiseert het systeem van de voorlopige verblijfsvergunning en verbiedt zijn agenten van de paspoortbrigade elk contact met de administrateur.⁸³ Maar dat belet Lenaers niet om de meest dringende verslagen aan Berden mede te delen, noch de gerechtelijke afdeling om de resultaten van hun 'ondergrondse' opsporingen aan het parket mede te delen. In 1881-1882 zullen verscheidene omstandigheden de Brusselse bijdrage aan de politieke politie beïnvloeden:

- februari 1880: het gerechtelijk commissariaat wordt opgedoekt wegens gebrek aan staatssubsidies⁸⁴;

- augustus 1881: Emile Lenaers wordt uit zijn functie ontheven. Ten gevolge van een handel in blanke slavinnen tussen Londen en Brussel komt aan het licht dat hij, onder naam van zijn zoon, wijnen en likeuren leverde aan bordelen waarover hij geacht werd toezicht uit te oefenen⁸⁵; meer nog, naar aanleiding van dit schandaal ontdekt de politie tot haar onsteltenis in zijn eigen woning meer dan tweeduizend compromitterende fiches over het Brussel van die tijd, zowel katholiek als liberaal;

- december 1881: Charles Buls wordt tot burgemeester van Brussel benoemd. Eén van zijn eerste handelingen is de bijzondere toezichtsdienst, door Lenaers georganiseerd, af te schaffen. Voor hem zijn 'dergelijke opsporingen te verwerpen wegens de fundamentele beginselen in onze Grondwet vervat'⁸⁶ en is het tijd om de stelling aangekleefd door zijn voorgangers in werkelijkheid om te zetten: de Staatsveiligheid heeft geen enkele macht en het is slechts uit 'welwillendheid' dat de politie haar inlichtingen doorspeelt.

Vanaf 1882 neemt Buls drie belangrijke beslissingen:

1. Hij verbiedt zijn agenten deel te nemen aan private vergaderingen⁸⁷;
2. De politie licht het parket of de Staatsveiligheid niet langer in over de woelige meetings waar misdaden of misdrijven gepleegd worden.⁸⁸ Na de anarchistische onlusten van 1883 in Lyon en gezien de vernieuwing van de socialistische propaganda in de jaren 1880, tempert Buls nochtans zijn laatste standpunt en organiseert hij opnieuw toezicht op de anarchistische en socialistische bijeenkomsten; hij seint aan het parket en de Staatsveiligheid de individuen die in hun

82. A.V.B., *Fonds de la police*, C. 194.

83. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 46.

84. KEUNINGS, L., 'De geschiedenis ...', o.c., p.164-166.

85. HUBERTY, C. en KEUNINGS, L., 'La prostitution à Bruxelles au XIXe siècle', *Cahiers de la Fonderie*, nr. 2, avril 1987, p. 2-19.

86. A.V.B., *Fonds de la police*, liasse 294.

87. Idem.

88. Idem.

toespraken de revolutie tegen de politieke en sociale orde verkondigen.⁸⁹ Maar hij komt niet terug op zijn laatste beslissing van 1882, namelijk de afschaffing van het gebruik van spionnen;

3. Daar hij de daden van spionage door zijn politie wenst uit te roeien gaat Buls over tot het wegzenden van de politieke aanbrengrers door Lenaers aangeworven⁹⁰, van wie de handelingen steeds scherper het probleem van de controle en de betrouwbaarheid van de geheime inlichtingen stelden.

c. Het probleem van de controle van de politie

De infiltratie

De initiatieven van commissaris Lenaers hebben duidelijk de vraag opgeworpen over de controle van de politie; het gebruik van aanbrengrers werpt evenzeer die vraag op. Het dient vermeld dat het aanwerven van regelmatig bezoldigde aanbrengrers door de gemeentelijke polities en de Staatsveiligheid in die periode systematisch toegepast wordt. Deze werkwijze heeft een invloed op de algemene opvatting die de officiële autoriteiten hebben over de arbeidersbeweging, die zij beschouwen als gevaarlijk revolutionair. Het gebruik van aanbrengrers wordt als noodzakelijk ervaren gezien de moeilijkheden die de officiële agenten ondervonden om zich te mengen tussen de deelnemers aan bepaalde vergaderingen. Daar heerst een werkelijke angstpsychose voor mogelijke lekken. De aanbrengrers worden grotendeels gerecruteerd onder de militanten zelf. De politie heeft inderdaad een uitstekend drukkingsmiddel: het volstaat de arbeider aan te geven bij zijn baas opdat hij ontslagen zou worden. Het aantal van deze permanente spionnen is klein — zelden meer dan een tiental, verbonden aan de Brusselse politie in de periode 1872-1882 — maar zij bekleden wel sleutelfuncties in de vereniging die zij dienen te 'bespieden'. Zij worden zeer zelden verdacht. Het geval van de Duitse socialist Esser illustreert zowel de spitsvondigheid van deze agenten als het gebrek aan coördinatie tussen de verschillende diensten belast met de politieke politie. Als één der belangrijkste leden van de geheime vereniging Lese Verein is hij de enige informateur van de Brusselse politie in deze vereniging die het organiseren van de revolutionaire propaganda in Duitsland als belangrijkste doel heeft. De Staatsveiligheid, die Esser niet kent als zijnde geheimagent, wijst hem uit in 1879 na het uitvoeren van een opdracht hem toevertrouwd door ... het Hoofd van het Bureau Vreemdelingen van de hoofdstad!⁹¹

Bij zijn dood wordt hij als een martelaar en een voorbeeld beschouwd door zijn vrienden die hij verraden had. Maar behoudens het gebruik van deze militanten doet de politie ook een beroep op figuren die enkel uit zijn op het verwerken van eigen voordeel. Wat dat betreft kan men zich enkel bezinnen over een vreemd uittreksel uit een brief van inspecteur Wilmet, vroegere verantwoordelijke van het Bureau Vreemdelingen: 'Wat de aanbrengrers in het algemeen betreft ben ik overtuigd dat de meerderheid van de min of meer geheime verenigingen die de overheid ten onrechte verontrust, het werk zijn van die aanbrengrers

89. KEUNINGS, L., *L'initiative...*, p. 517.

90. A.V.B., *Fonds Buls*, nr. 17.

91. A.G.R., *Police des étrangers*, D.P., nr. 256.226.

die als enig belang daarbij hebben hun ontvangsten die zij ontvangen uit de gemeentekas'.⁹²

Ontegensprekelijk een mooi voorbeeld van historische kritiek voor de onderzoekers die zich steunen op de politie-archieven om de arbeidersbeweging van de 19e eeuw te beschrijven.

Het grote complot (1889)

Het infiltreren als procédé kan zeer vlug ontaarden in politionele provocatie, een strategie waar de Franse politie reeds een zekere ervaring mee opgedaan had met de 'brigade des allumeurs' van de bekende commissaris Lagrange, die over bijna gans Europa samenzweringen beraamde met als doel de tegenstanders van Napoleon III in opspraak te brengen.

België wordt niet gespaard van dergelijke acties waarvan de Staatsveiligheid vroeger reeds van beschuldigd werd, zonder dat nochtans ook maar iets kon bewezen worden. Het proces van het 'grote complot' geeft dit op een opzienbarende wijze weer. Daar deze zaak buitengewoon ingewikkeld is zal ik volstaan met enkel de belangrijkste elementen weer te geven.⁹³ Na de sociale onlusten in 1886, bloedig onderdrukt door de repressie van het leger, ontstaat er een scheuring tussen de socialisten van de Borinage en de jonge Belgische Arbeiderspartij, beschuldigd van slapheid en gematigdheid. Een republikeinse socialistische partij ziet het daglicht onder de bescherming van de gebroeders Defuisseaux. De harde kern van deze partij is vóór de algemene staking. In 1887 en 1888 volgen de gebeurtenissen elkaar snel op: wilde stakingen ontstaan, gebruik van dynamiet in het Centrum vlakbij La Louvière en op het congres te Châtelet stemt de P.S.R. vóór de algemene staking.

In deze onrust menen het parket en de Minister van Justitie al vlug een socialistisch en republikeins complot tegen de Veiligheid van de Staat te ontdekken: zevenentwintig personen worden aangehouden en naar het Hof van Assisen van Henegouwen verwezen. Wat wordt echter met ontsteltenis tijdens het onderzoek en later tijdens het proces vernomen? De aanstokers van de rellen zijn betaalde aanbrengers van de Administrateur van de Openbare Veiligheid! Het betreft Léonard Pourbaix, te La Louvière gekend als een klerikaal agent; hij leverde de arbeiders dynamiet en riep degenen van het centrum op tot de opstand. Jean-Baptiste Laloi, een recidivist van Châtelineau, had als luitenant van Defuisseaux het Congres van de P.S.R. voorgezeten te Châtelet, waar vóór de algemene staking werd gestemd.

Nog andere onthullingen volgden: de Kabinetschef zelf, de katholiek Jules Beernaert, ontving op een avond in mei 1887, om middernacht, de sinistere Pourbaix; deze laatste deed hem bepaalde onthullingen over een samenzwering, maar Beernaert had er zich niet om bekommerd. Het Hoofd van de Staatsveiligheid, Gautier de Rasse, legt in volle zitting van het Hof van Assisen volgende getuigenis af: de scheuring van de socialistische partij in twee clans die elkaar aanvallen werd door de regering beschouwd als een uitstekende zaak voor het

92. A.V.B., *Fonds Buls*, nr. 17.

93. Cf. PUISSANT, J., *L'évolution du mouvement ouvrier dans le Borinage*, Bruxelles, 1979, p. 230-299.

handhaven van de sociale orde. In een lang rapport over de toestand van de arbeidersbeweging in België, aan de Koning gericht, vroeg Gautier reeds vanaf 1 februari 1887 om de openbare macht te versterken en de politieke politie de nodige middelen te verstrekken om elke 'moeilijke' toestand het hoofd te kunnen bieden ...⁹⁴

Dit politieke schandaal, dat een enorme weerklank vond, zal verschillende gevolgen hebben. Het Hof van Assisen van Mons spreekt een algemene vrij-spraak uit voor alle 'echte socialisten' en als gevolg hiervan sluiten de arbeiders die zich afscheuren van de P.S.R. zich aan bij de rangen van de P.O.B.

Het 'grote complot' zal eveneens een belangrijke terugslag hebben op de geheime politie. Gedurende meerdere zittingen bespreken onze parlementsleden ons politieraderwerk.⁹⁵ Deze besprekingen openbaren hoe groot de autonomie van de Staatsveiligheid is en hoe deze dienst slecht gekend en ongecontroleerd blijft: over het algemeen zijn de originele verslagen vernietigd, terwijl de belangrijkste verslagen slechts onder de vorm van een samenvatting aan de Minister van Justitie voorgelegd worden.

Nochtans zijn de meningen over de verantwoordelijkheid voor deze gang van zaken verdeeld. Zij worden voornamelijk geleid door politieke overwegingen. Terwijl de katholieken het Hoofd van de Staatsveiligheid, de liberaal Gautier de Rasse, van verraad beschuldigen hebben de liberalen en de socialistenvan het vooral op Beernaert gemunt. Bovendien stelt men vast dat de liberale leiders aandringen om de Staatsveiligheid te behouden zoals ze was. Een deel van rechts is echter voorstander van een reorganisatie van die dienst, 'tegenpool van de ministeriële veiligheid'⁹⁶, terwijl de progressisten en de socialistenvoorstander zijn van een volledige afschaffing van deze administratie als organisme van politiek toezicht. Wanneer Minister Lejeune zijn wens uitdrukt om de spionnen van de Staatsveiligheid af te schaffen, antwoordt de liberaal Bara, gesteund door zijn partijgenoot Frère Orban: 'spioneren is vooral aandacht hebben voor de politieke vluchtelingen. Het is noch aan de rijkswacht noch aan de plaatselijke politie om dergelijke inlichtingen te vragen'.⁹⁷ De Minister van Justitie neemt evenwel drie belangrijke maatregelen nopens de 'dienst die steunt op geheimhouding':

1. Vanaf 1889 ontvangt hij Gautier de Rasse als Hoofd van de Staatsveiligheid;

2. In 1890 verkondigt hij in het Parlement dat 'de geheime agenten die de Openbare Veiligheid gebruikte, dit jaar afgeschaft worden'. Het jaarlijks budget voor deze dienst wordt bijgevolg verminderd van zestig- naar vijftienduizend frank.⁹⁸

3. Op 25 januari 1890 vernietigt een organiek Koninklijk Besluit van het Ministerie van Justitie de bevoegdheden die rechtstreeks toegekend waren aan

94. A.R., *Fonds Léopold II*, nr. 2085.

95. *Ann. Parl., Chambre*, 1888-1889, p. 1251-1282, 1401-1431 en 1889-1890, p. 88-90, 133-147, 149-176, 178-191.

96. *Bien public*, 31 mai 1889.

97. HYMANS, L., *Histoire parlementaire de la Belgique*, 2e série: 1880-1890, t. VI, Bruxelles, p. 1051.

98. *Ibidem*.

de Administrateur van de Staatsveiligheid door het Besluit van 9 januari 1832.⁹⁹ Deze wordt vervangen door een Directeur-Generaal.

Vanaf dat ogenblik is het dus de Minister van Justitie die zelf de bevoegdheden uitoefent die vroeger toegekend waren aan de Administrateur van de Staatsveiligheid. Men mag zich echter niet laten misleiden: niettegenstaande dit besluit blijft de Administrateur genieten van enorm uitgebreide machten.

Vanaf 15 juli 1890 geeft de Minister van Justitie een delegatie aan de Directeur-Generaal van de Staatsveiligheid, zich beroepend op zijn recht tot delegatie hem toegekend door de organieke besluiten van zijn departement. Aldus wordt in werkelijkheid het Koninklijk Besluit van 9 januari 1832 opnieuw toegepast.

IV. 1890-1914: de periode van de sociale verdediging en de internationale samenwerking

Deze periode is voldoende onrustig om in de geest van onze regeerders een streng toezicht op 'verdachte' milieus te rechtvaardigen. Tot in 1894 meer bepaald, wanneer de harde strijd voor het algemeen stemrecht en het gevaar voor anarchistische aanvallen die losbreken in Frankrijk en Spanje onze autoriteiten met zorg vervullen en tot reacties verplichten. Men stelt vast dat de grote Westerse landen twee types maatregelen treffen¹⁰⁰:

1. Zij stemmen een reeks wetten die de leiders strenger aanpakken;
 2. Zij versterken hun politie-effectieven en richten bijzondere brigades op.
- In België spitst men zich vooral toe op het eerste luik van deze politiek:

a. De nieuwe maatregelen van de 'sociale verdediging'

Geconfronteerd met opstanden en sociale druk die toeneemt in de jaren 1886-1894 neemt de Belgische Staat, geleid door een homogeen katholieke regering, een dubbele strategie van verdediging/repressie aan in de meest zuivere paternalistische stijl, erop gericht om een economische activiteit in volle uitbreiding te ondersteunen en alle risico's van sociale spanningen te vermijden.¹⁰¹ Deze strategie van sociale verdediging, theoretisch voorgesteld door A. Prins en in de praktijk omgezet door de Minister van Justitie Jules Lejeune (1887-1894) en zijn opvolgers, legt het accent zowel op de verdediging van de 'zwakken' (een ongelukkig kind, de goede produktieve arbeider) als op de vervolging van de 'slechte elementen' (de vagebond, de recidivist, de 'menner'). Om de sociale orde te beschermen wordt de controle op de gevaarlijk geachte individuen verscherpt door een reeks wetten en nieuwe administratieve maatregelen.

Zoals andere Europese landen wapent België zich tegen deze 'revolutionairen' door een wet aan te nemen die de niet opgevolgde provocatie aan banden legt (1891), en vervolgens door de straffen voorzien in art. 310 van de Strafwet

99. R.P.D.B., 1951, t. XIII, p. 671 en A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 171.

100. FIJNAUT, C., *Opdat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling*, 2 banden, Antwerpen, 1979, p. 910-1020.

101. DUPONT-BOUCHAT, M.S., 'Stratégies du maintien de l'ordre en Belgique et en France au XIXe siècle: la doctrine de la défense sociale', in *Historische Sociologie der Rechtswissenschaft*, Frankfurt/Main, 1986, p. 79-105.

voor onruststokers en stakingsleiders te verzwaren (1892). Om bomaanslagen te voorkomen wordt de opsluiting verzwared en wordt de illegale produktie van explosieve bestanddelen aan banden gelegd (1891). De opslagplaatsen van dynamiet worden dag en nacht onderworpen aan een bijzondere controle (1894). Na de anarchistische aanslagen in Frankrijk en Spanje worden de klassieke richtlijnen over het toezicht inzake vreemdelingen nogmaals met klem onder de aandacht gebracht. De Belgische Staat toont zich, in tegenstelling tot andere regeringen, zeer gematigd wat betreft de machten ingezet als geheime politie. Na de aanslag op de Franse president Sadi Carnot in 1894 wordt het jaarlijks budget van de Staatsveiligheid verhoogd tot zestigduizend frank.

Onze regeringen leveren geen enkele inspanning om de plaatselijke polities te helpen teneinde hun inlichtingstaak beter te kunnen vervullen. De Minister van Justitie Begerem legt in 1896 een ontwerp neer dat de oprichting inhoudt van een speciale dienst op het parket, met bevoegdheid tot toegang tot alle documenten ingewonnen door de gemeentelijke politie in hun administratieve opdracht.¹⁰² Maar dit ontwerp kent zeer vlug tegenkanting van de liberale grote steden die, gekant tegen elke regeringspolitie, hierin de oprichting zien van een dienst voor politieke spionage. Tevens zijn de gemeentelijke agenten zelf weinig geneigd zich te onderwerpen aan de eisen van deze nieuwe repressieve politie. Deze wordt slechts aanvaard in 1919.¹⁰³

Wat de technische politie betreft heeft België eveneens een grote achterstand: het duurt tot 1908-1911 vooraleer een centraal bureau voor dactyloscopie opgericht wordt¹⁰⁴, terwijl de Franse, Engelse en Duitse diensten dit reeds jaren gebruikten.

Vóór de Eerste Wereldoorlog stelt de Belgische Staat zich tevreden met het intensiever raadplegen van de verschillende reeds beschikbare middelen; vanaf 1890 legt de Rijkswacht zich meer toe op het geheime toezicht; de polities in de grote steden blijven op non-actief in dit domein terwijl de Staatsveiligheid en het parket hun dossiers blijven aanvullen op basis van veelvuldige huiszoeken en politieke processen ingesteld in die periode. Tevens worden internationale contacten aangeknoopt met buitenlandse politiediensten.

De toenemende rol van de rijkswacht

De rijkswacht blijft haar rol van informateur spelen die zij toevertrouwd kreeg gedurende het 'verschrikkelijke' jaar 1886. Vóór deze gebeurtenissen had dit korps zich uitsluitend beziggehouden met het versturen van 'buitengewone verslagen' over de geestesgesteldheid op het platteland.

Naar aanleiding van de onlusten veroorzaakt door de P.O.B. voor politieke gelijkheid zien het parket en de Staatsveiligheid zich verplicht, gezien de relatieve afvalligheid van bepaalde politiekorpsen van grote steden, rijkswachters in burger naar de arbeidersmeetings te sturen. Deze rijkswachters worden gerecruiteerd uit de traditionele brigades ofwel uit de speciale dienst gelast met de bescherming van de vorsten. Voor het overige worden de effectieven van de Rijks-

102. *Doc. Parl.*, Chambre, Session 1896-1897, nr. 7.

103. KEUNINGS, L., *L'initiative*, p. 506-507.

104. *Ann. Parl.*, Chambre, 1907-1908, p. 460 e.v.

wacht uitgebreid: tussen 1890 en 1910 neemt het effectief van 2440 man toe tot 3425. Bovendien verkrijgt de Staatsveiligheid, als gevolg van de aanslagen van 1894 in Parijs, een nieuw krediet dat zij gebruikt om een veertigtal agenten en burgers aan te duiden voor de uitoefening van toezicht op de anarchisten.¹⁰⁵ Tot het begin van de 20^e eeuw onthouden de socialistische afgevaardigden zich tijdens de stemming van het budget van de rijkswacht omdat de Staat deze gebruikt als instrument van het kapitalisme en als provocateurs tijdens hun openbare en private vergaderingen.¹⁰⁶ De socialisten protesteren tegen de strengheid waarmee de Rijkswacht de propaganda in de stations verhindert; zij ergeren zich tevens aan de neiging die de Rijkswacht vertoont om hun vergaderingen te controleren op de aanwezigheid van dienstplichtigen. Het dient onderstreept dat de Rijkswacht met dergelijke opdrachten niet gelukkig is. Door de rijkswachter naar dergelijke meetings te sturen onttrekt men hem aan zijn hoedanigheid van soldaat om er een 'gewone politieman' van te maken. In dit korps, waar de militaire waarden geen vage woorden zijn en het prestige van het uniform telt, wordt dit ervaren als een oneer. Bovendien doen dergelijke opdrachten haar haar goede naam verliezen bij het publiek en komt zij dikwijls belachelijk over, gezien haar onhandigheid bij het uitoefenen van deze delicate taak. De rijkswachters zijn inderdaad weinig gevormd in dissimulatie en discretie. De politieagenten, waarmee zij weinig contact hebben, spotten vaak met het uiterlijke vertoon waarmee rijkswachters de meetings volgen.¹⁰⁷

Hun verslagen zijn dikwijls naïef. De afwezigheid van politieke cultuur bij de rijkswachter, dikwijls laag op de sociale ladder gesitueerd, is merkwaardig en blijft soms gevaarlijk door een tekort aan nuance: over het algemeen maken de verslagen weinig onderscheid tussen anarchisten en socialisten, beide in dezelfde mate de 'vijand van het land' voorstellend.¹⁰⁸

Voor de regering komt het er echter op aan over een toegewijde en volgzaam helper te beschikken, en dat is de Rijkswacht ongetwijfeld, zeker nadat de zeer katholieke Selliers de Moranville aan het hoofd van dit korps benoemd wordt in 1904.¹⁰⁹ Het is waar dat de Rijkswacht de slapheid, in bepaalde omstandigheden vertoond door de politie in grote liberale steden, kan opvangen. Het katholieke kabinet vraagt de Rijkswacht in 1912 om de meetings georganiseerd door het linkse kartel, bijgewoond door liberalen en socialisten, te volgen.¹¹⁰

b. Inspanning van de gemeentelijke politie tegen het anarchistische gevaar

Tijdens de rellen, ontstaan bij de campagne voor het algemeen stemrecht, doen Staatsveiligheid en parket reeds een beroep op de steun van de plaatselijke politiemensen om socialisten en anarchisten in het oog te houden. Maar het geweld van de opstand brengt bepaalde burgemeesters er toe niet langer agenten naar de meetings te sturen. De burgemeester van Brussel neemt die beslissing in 1893 nadat verschillende van zijn ondergeschikten hard aangepakt zijn tijdens de vergade-

105. A.V.B. *Fonds de la police*, 211.

106. Cf. *Ann. Parl.*, Chambre, Discussions sur les budgets de la gendarmerie 1895-1914.

107. A.V.B., *Fonds de la police*, liasse 294 en pol. 205 en 211.

108. A.G.R., *Parquet Général*, nr. 236 e.v.

109. AMRA, *Fonds personalia I: Selliers de Moranville*, nr. 183-188.

110. A.G.R., *Fonds Schollaert-Helleputte*, nr. 235.

ringen van werklozen.¹¹¹ Het toezicht over de socialisten wordt algemeen verzwakt vanaf 1894 wanneer, bij het aanvaarden van het Meervoudig Algemeen Stemrecht, 28 socialistische afgevaardigden hun intrede maken in het Parlement. Nochtans vertoont het anarchistische gevaar zich aan de horizon: de samenwerking tussen centrale diensten en plaatselijke autoriteiten wordt opnieuw aangehaald. Voornamelijk de afdeling van de Staatsveiligheid van Luik, draaischijf van de anarchie in België, en het vreemdelingenbureau van Gilta in Brussel willen het land voor de propaganda behoeden door systematisch te waarschuwen voor 'anarchistische kuiperijen'. Deze samenwerking lijkt nog natuurlijker daar publiek en politie gevangen zijn in een bompsychose.¹¹²

In Frankrijk zijn verschillende aanslagen gepleegd tegen politieagenten, en ook in België zijn een aantal politieagenten slachtoffer van anarchistische aanslagen: in 1897 wordt een Brussels agent ernstig geraakt door de kogels van een anarchistisch valsmunter¹¹³, zeven jaar later wordt een militair slachtoffer van een bom, bestemd voor het Hoofd van de Luikse brigade van de Staatsveiligheid¹¹⁴; in 1909 worden te Gent twee politieagenten dodelijk getroffen door een Russische anarchist.¹¹⁵ De ordemachten hebben bijgevolg geen enkele moeite om de anarchisten te beschouwen als zeer gevaarlijke individuen. De brigades van Luik en Brussel kunnen overigens trots zijn op de rijkdom van hun informatie. Door gebruik te maken van de antropometrie (vanaf 1891 te Luik)¹¹⁶ en de fotografie kunnen zij er prat op gaan over betere dossiers te beschikken dan het parket en de Staatsveiligheid, die nochtans opnieuw geheime agenten blijken te hebben aangeworven. In het kader van haar onderzoek doet de brigade van Luik een beroep op aanbengers. Het bureau van Brussel daarentegen gebruikt geen permanente aanbengers maar ondervraagt soms met succes de socialisten die zich verzetten tegen de inmenging van anarchisten in hun vergaderingen.¹¹⁷

Jongsocialisten daarentegen mengen zich soms tussen de anarchisten om te manifesteren tegen de 'bloedbelasting' (dienstplicht), het systeem van de lottrekking en de vervanging, waardoor de politie de centrale overheden kan inlichten over de socialistische milieus. Dit blijkt zeer nuttig te zijn tijdens de rellen van 1899 en 1902.¹¹⁸ Vermelden we nog dat, niettegenstaande Gilta zeer fier is op de hoogte te zijn van alle feiten en handelingen van de weinig discrete anarchisten in de agglomeratie, hij toch zijn beklag maakt over de ontoereikendheid van zijn effectieven (twaalf man), het ontbreken van middelen en het tekort aan politie in de voorsteden. Al deze elementen verhinderen hem zijn onderzoeken verder uit te diepen, meer bepaald bij de individualisten, de vreemdelingen die zich niet compromitteren met groepen autochtonen en die zich terugtrekken in de randgemeenten om zich beter aan het toezicht van de politie te kunnen onttrekken. Het zijn wel degelijk deze anarchisten die de aanstokers zijn van de aan-

111. A.V.B., *Fonds de la police, registres d'ordres administratifs* (1893), nr. 165-198 en 206.

112. Cf. MOULAERT, J., *De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914*, Berchem 1981.

113. A.V.B. *Fonds de la police*, fichier étranger, nr. 15459 (GAYRAUD)

114. LOUIS, J., *Histoire du mouvement anarchiste liégeois (1887-1914)*, Licenciaatsverhandeling, Liège, 1975, p. 167.

115. *Ann. Parl., Sénat*, 1908-1909, p. 720.

116. BROSE, J., *o.c.*, p. 207.

117. A.V.B., *Fonds de la police*, pol. 209-215.

slagen uitgevoerd te Luik in 1894 en 1904¹¹⁹ en te Brussel in 1902, dit terwijl de jonge Italiaanse anarchist Rubino zich zonder succes waagt aan een aanslag tegen Leopold II. De politie kan vrij vlug de daders van deze aanslagen aanhouden.¹²⁰ Maar deze doeltreffendheid is te danken aan een ander typerend element voor de geheime politie op het einde van de 19^e eeuw: de intense internationale samenwerking.

De intensifiëring van de internationale samenwerking

Voortaan zullen regelmatige contacten onderhouden worden tussen onze gemeentelijke polities en de politiediensten van aangrenzende landen. Vooreerst worden informaties uitgewisseld.¹²¹ Vanaf 1893-1894 stuurt de politieprefect van Parijs een foto-album over de meest gekende anarchisten naar de hoofdcommissaris van de Brusselse politie die, als wederdienst, een lijst van Brusselse anarchisten opstuurt. Terzelfdertijd worden rechtstreeks en permanent telefonisch verslagen uitgewisseld tussen de speciale commissaris van het Noordstation te Parijs, de politie van Brussel en de Luikse politie. Deze contacten bevorderen een nog meer praktische samenwerking: herhaalde malen komen de agenten van de Franse Veiligheid of de Britse 'Special Branch' naar Brussel, Antwerpen of Luik om zich te informeren over de verdachte milieus.

De buitenlandse politiediensten gaan soms nog verder: in 1893 begeeft de Franse Veiligheid zich samen met de politie van St.-Joost-Ten-Node op het terrein om de anarchist Placide Schouppe aan te houden.¹²² Ook van de zijde van de centrale macht blijven gelijkaardige initiatieven niet uit. De parketten nemen vanaf 1880 contact op met de procureurs van de republiek inzake anarchisten.¹²³ Vanaf 1892-1893 worden deze contacten permanent. De Staatsveiligheid van haar kant beslist in november 1892 een index op te maken met alle vreemdelingen die gekend zijn als socialist.¹²⁴

Na de moord op Sadi Carnot, gepleegd door de jonge Italiaan Caserio, besluit de Staatsveiligheid over alle vreemdelingen jonger dan twintig jaar inlichtingen in te winnen bij de autoriteiten van hun land van oorsprong.¹²⁵

In het begin van de jaren 1880 zet de schrik voor de nihilisten de Belgische Staatsveiligheid ertoe aan samen te werken met de politie van de Tsaar, wat haar toelaat de werkelijke identiteit en precedents te kennen van de meest beruchte Russische inwijkelingen.¹²⁶ Deze samenwerking zal duren tot na de oorlog. Het schijnt echter dat deze samenwerking zich beperkt heeft tot het uitwisselen van inlichtingen.

118. A.G.R., *Parquet Général*, nr. 235-244.

119. LOUIS, J., *o.c.*, p. 135-175.

120. Idem.

121. A.V.B., *Fonds de la police*, pol. 211.

122. A.V.B., *Fonds de la police*, fichier étranger, nr. 4198.

123. Cf. MAITRON, J., *Le mouvement anarchiste en France I: des origines à 1914*, Paris, 1975, p. 462-463.

124. A.G.R., *Police des étrangers*, dossier général, nr. 140.

125. DESTATTE, P., *Contribution à l'histoire de l'émigration russe à la fin du XIXe siècle, 1881-1899*, Licentiaatsverhandeling U.C.L., 1977-1978.

126. A.G.R., *Police des étrangers*, D.G., nr. 141-142.

Vanaf 1894 maken Slavische en Russische studenten het voorwerp uit van bijzonder toezicht, maar de aanwezigheid van tegenstanders van het regime van de tsaar is voor de Staatsveiligheid slechts belangrijk voor zover zij in verband kunnen gebracht worden met de Belgische socialisten. Dit komt echter zelden voor gezien de taalbarrière.¹²⁷

Het is tevens gekend dat het bureau van Okhrana voor Europa agenten naar de Belgische anarchistische milieus stuurt; door tussenkomst van de beroemde baron 'Von Sternberg' alias Cyprian Jagolkowski, blijkt men zelfs gepoogd te hebben de beweging te onderdrukken door gebruik van provocatie.

De Belgische Staatsveiligheid lijkt niet te hebben deelgenomen aan deze operaties.¹²⁸ Zij heeft overigens bezwaren tegen het mededelen van politieke inlichtingen aan buitenlandse politiediensten; in 1889 schrijft Directeur-Generaal de la Tour: 'De politieautoriteiten van de Nederlanden vragen ons dikwijls inlichtingen over de politieke houding van onze landgenoten die in het buitenland verblijven... Wij mogen niet overgaan tot een onderzoek wat betreft de politieke overtuiging. Dergelijke vragen dienen medegedeeld aan het Kabinet dat, in voorkomend geval, inlichtingen van die aard zal mededelen'.¹²⁹

De anarchisten vormen nochtans een apart geval. In december 1898 geeft de anti-anarchistische conferentie in Rome, waar België vertegenwoordigd is naast twintig andere landen, een bijkomende impuls aan de organisatie van een 'Internationale voor de politie'. De vertegenwoordigers ondertekenen er een tekst waarin de wens uitgedrukt wordt dat 'de centrale overheden van de verschillende landen in rechtstreekse verbinding komen en wederzijds nuttige inlichtingen mededelen' en dat ... alle landen de 'gesproken foto' aanvaarden als enig signalement om gemakkelijker de misdadigers in het algemeen en de anarchisten in het bijzonder te kunnen herkennen.¹³⁰

Besluiten

Hier volgen enkele algemene ideeën over de uiteenzetting hiervoor gegeven.

Vooreerst heeft men vastgesteld dat in het domein van de inlichting de organen van de centrale macht, de rijkswacht, het parket, de Staatsveiligheid, zich vooral ongerust maakten over twee zaken:

1. over alles wat de gevestigde instellingen en de bestaande sociale orde in het gedrang kon brengen;

2. over alles wat de internationale reputatie van ons land kon schaden.

Het onderzoek en de geheime inzameling van informatie over de politieke tegenstrever, katholiek of liberaal, of over de belangen van personen, economische of andere, verliep slechts van tijd tot tijd georganiseerd op lokaal niveau, zoals te Brussel met hoofdcommissaris Lenaers.

Voor het overige was het ambt van Administrateur van de Staatsveiligheid, hoewel weinig gegeerd, niet zo aan gevaar blootgesteld als men dat zou kunnen vermoeden. Voor gans de 19e eeuw ken ik slechts acht hoofden van de Staatsvei-

127. *Ibidem*, nr. 292.

128. LOUIS, J., o.c., p. 163-166 en DESTATTE, P., o.c., p. 155.

129. A.G.R., *Police des étrangers*, nr. 292.

130. AMAE, *Classement B 186 III (1894-1910)*.

ligheid, waaronder vier die zowel onder een katholieke als onder een liberale minister hun ambt uitoefenden.

Wat de verschillende Belgische regeringen vóór 1914 het meest interesseerde was vooral het onder controle houden van de feiten en handelingen van de socialist en de Belgische en buitenlandse anarchisten. Tevens hebben deze regeringen zonder uitzondering de administratie van de Openbare Veiligheid, als centraliserend orgaan van de politieke politie, beschouwd als een noodzakelijk element voor informatie. In dit opzicht is het merkwaardig vast te stellen welke minieme kredieten door de opeenvolgende ministers werden voorgesteld voor die dienst: deze overschrijden nooit een half procent van het reeds kleine budget van de Minister van Justitie. Om dit fenomeen te rechtvaardigen kunnen verschillende hypotheses vooropgesteld worden:

1. In een land, gekend voor zijn legendarische gastvrijheid, hebben de regeringen wellicht gedacht dat het niet mogelijk was een grotere som te voorzien voor de geheime politie en dat ze er goed aan deden het bestaan van een politieke politie te loochenen;

2. Tevens is het mogelijk dat zij het risico niet wensten te lopen een organisme uit te bouwen waarvoor zij verantwoordelijk zouden zijn maar dat moeilijk te controleren zou zijn;

3. Maar met grote zekerheid kan gesteld worden dat de regeringen geen groter budget gevraagd hebben, omdat ze er gewoon de noodzaak niet voor aanvoelden hebben, en omdat zij tevreden waren met de informatie hun bezorgd door de Staatsveiligheid. Deze informatie werd niet alleen door hun eigen agenten bekomen, maar ook door de Rijkswacht, het parket en voornamelijk door de plaatselijke polities.

Meerdere factoren hebben bijgedragen tot de vertroebeling van de relatie tussen Staatsveiligheid en gemeentelijke polities, meer bepaald deze van Brussel:

- de zorg voor autonomie van de burgemeesters, waarvoor de politie een besloten macht uitmaakt;

- het slecht gedefinieerde statuut van de Administrateur van de Staatsveiligheid die, zeker in de eerste helft van de 19^e eeuw, poogt zich te mengen in het domein dat aan de plaatselijke overheid is voorbehouden;

- de gezamenlijke zwakte van de gemeentelijke polities in een tijd waarin de encadrering van de bevolking nog niet was zoals wij die momenteel kennen;

- de schuldige praktijken van geheimagenten die, zeker in de jaren 1830-1840 en 1887-1888, de Staatsveiligheid in diskrediet gebracht hebben in de ogen van de gemeentelijke verantwoordelijken.

Niettegenstaande deze kwetsbaarheid en bevoegdheidsconflicten bestaat er een hechte samenwerking tussen de centrale en de gemeentelijke overheden in moeilijke tijden — 1848-1886, 1890-1894 — zelfs als de agenten van verschillende diensten onafhankelijk van elkaar handelen. Dit is weinig verrassend als men weet dat de schrik voor de 'menner', de 'slechte arbeider' en de anarchist zowel de geest van de verantwoordelijken van de gemeentelijke politie als die van de verantwoordelijken van parket en Staatsveiligheid beheersten.

In dit opzicht is het overigens merkwaardig het verschil te ontdekken tussen de officiële uiteenzettingen gegeven door de gemeentelijke verkozenen, die een geïdealiseerd beeld ten toon spreiden over de gemeentelijke politie die 'open

kaart' speelt, en hun werkelijke houding die uiteindelijk bepaald wordt door een klassereflex.¹³¹

Ik wens nog één bedenking te formuleren:

De methodes gebruikt door de politieke politie, zoals bijvoorbeeld de infiltratie, zijn niet nieuw in ons land; zij worden in de 19e eeuw niet alleen door de Staatsveiligheid gebruikt, maar eveneens door de gemeentelijke politie. Kan men daaruit afleiden dat de geheime politie even doeltreffend en geducht is als Victor Hugo haar beschrijft wanneer hij de Belgische Staatsveiligheid definieert als een 'politie van Jezuïeten, een mengsel van Russische en Oostenrijkse politie', waarvan de geheime schatten, eens geopenbaard, hem deden denken aan de 'gevolgen van losgeknoopte toga's'.¹³²

De historicus die zich buigt over de dossiers van de Staatsveiligheid is onbetwistbaar verrast door de overvloed aan informatie die zij bevatten in vergelijking met de ontplooiden middelen. Onder druk van de politie waren de eerste meetings grotendeels verhinderd, de Communards leden aan een psychose voor spionnen, de anarchisten moesten soms de intimidatiepogingen van de politie dulden bij de minste indiscretie, maar dit belet niet dat de historicus vooral het feit zal weerhouden dat de acties van de provocateurs van de Staatsveiligheid in 1887 en 1888 een tegengesteld effect voor gevolg hadden door de P.O.B. dichter bij de afvallige arbeiders te brengen.

Het zou natuurlijk belachelijk zijn te stellen dat de geheime politie een essentiële rol gespeeld heeft in de politiek van het op het rechte pad brengen van de lagere klassen in België. Andere strategieën, rakend aan de sociale controle in de ruime betekenis van het woord — justitie, gevangenis, sociale wetgeving — werden progressief uitgebreid om de openbare orde in ons land te handhaven.

Dat is de reden waarom het beeld van een weinig te duchten Belgische geheime politie blijft domineren, zelfs al blijft de agent in burger in de wereld van de socialistische en anarchistische militant aanwezig.

Om te besluiten laat ik het woord aan Jules Destrée die, wanneer hij zich tot de Minister van Justitie richtte in de Kamer, met een zekere ironie, maar niet minder kenschetsend het volgende zei: 'Het is jammer dat men niet meer rijkswachters naar onze meetings stuurt, want dan zouden wij hen kunnen bekeren'.¹³³

131. A.G.R., *Parquet du tribunal de 1e instance de Bruxelles*, nr. 103.

132. *Œuvres complètes de Victor Hugo. Histoire. III. Histoire d'un crime*, Paris, 1884, p. 246.

133. *Ann. Parl.*, Chambre, 1899-1900, p. 583.